

ADALET PARTİSİ'NİN İPTAL DAVALARI ÇERÇEVESİNDE 1961 ANAYASASI'NA YAKLAŞIMI (1963-1964)

“Anayasa referandumunda ona hayır diyenler, evet diyenlerden daha fazla sadakat göstermektedirler.”

Mustafa Mert ALPBAZ¹

Özet

27 Mayıs 1960 darbesi ile iktidarına son verilen ve kapatılan Demokrat Parti'nin (DP) seçmenlerine yönelik partilerden birisi olan Adalet Partisi (AP), dönemin koşulları gereği DP'den farklı olduğunu göstermeye dönük bir siyaset izlemiştir. DP'nin darbeyi gerçekleştirenler tarafından dikta idaresi kurmakla suçlanması karşısında AP, hak ve özgürlükleri savunmuş, 1961 Anayasası'na karşı olmakla birlikte bu eğilimini açıkça ortaya koyamamıştır. Bu Anayasanın oluşturduğu kurumlardan biri olan Anayasa Mahkemesi'ne başta hukuk devleti, hakimlik teminatı ve mahkemelerin bağımsızlığı ile ilgili olmak üzere çeşitli konularda iptal davaları açan AP, 1961 Anayasası ile yürürlükteki mevzuatın uyumlaştırılması için faaliyet göstermiştir. AP, Anayasa yargısına sıcak bakmayan bir anlayışa sahip olmasına rağmen bir ölçüde koşulların zorlamasıyla Anayasa Mahkemesi'ne sıkça başvurmuştur.

Anahtar Kelimeler: Adalet Partisi, 1961 Anayasası, Temel Hak ve Özgürlükler, Anayasa Mahkemesi, 27 Mayıs 1960 Darbesi

JEL Kodları: K 40, K 100

THE JUSTICE PARTY'S APPROACH TO 1961 CONSTITUTION WITHIN THE FRAME OF ACTIONS FOR ANNULMENT (1963-1964)

Abstract

The Justice Party (AP) which is one of the parties that appeal to the voters of the Democratic Party (DP) whose power was ended and closed with the coup of 27 May 1960. Due to the conditions of the period, AP followed a policy aimed at showing that it was a different party from the DP. In the face of the DP's accusation of establishing a dictatorship by those who carried out the coup, the AP defended rights and freedoms. Although AP was against the 1961 Constitution, it could not obviously reveal this tendency. AP brought annulment actions on the Constitutional Court which is one of the institutions formed by this Constitution. Actions regarding various issues especially on the rule of law, legal guarantee of judges, and the independence of the courts. So, AP worked for the harmonization of the 1961 Constitution with the current legislation. Although AP has a perspective that does not take kindly to constitutional judiciary, it has frequently applied to the Constitutional Court, to some extent forced by the circumstances.

Keywords: Justice Party, 1961 Constitution, Basic Rights and Freedoms, Constitutional Court, May 27, 1960 Coup

JEL Codes: K 40, K 100

Kısaltmalar: AMKD: Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, AP: Adalet Partisi, CHP: Cumhuriyet Halk Partisi, CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, DP: Demokrat Parti, E.: Esas, K.: Karar, KT: Karar Tarihi, MBK: Milli Birlik Komitesi, S.: Sayı, TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi, YTP: Yeni Türkiye Partisi.

GİRİŞ

27 Mayıs Darbesi ile iktidardan uzaklaştırılan ve 29 Eylül 1960'ta kapatılan Demokrat Parti'nin (DP) tabanına seslenen Adalet Partisi (AP), genel olarak 27 Mayıs'a karşı olan kesimleri bünyesinde

* Bu ifade AP Millet Meclisi Grup Sözcüsü Balıkesir Milletvekili Gökhan Evliyaoğlu'nun Yüksek Adalet Divanı tarafından mahkûm edilmiş eski DP'lilerin affı hakkında Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmadan alınmıştır (AP, 1963b: 53). AP'nin milliyetçi-muhafazakâr kesiminden olan 1927 Malatya doğumlu gazeteci, yazar, şair ve siyaset adamı Evliyaoğlu, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu olup yüksek lisans öğrenimini de iletişim alanında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlamıştır. Yurt içinde ve dışında çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş, Son Havadis (1960-1961) ve Yeni İstanbul (1061-1964) gazetelerinin yöneticiliğini ve yazarlığını yapmıştır. Düşünen Adam dergisini (1961-1963) ve Medeniyet Gazetesini (1962-1965) çıkaran ve bu basın organlarında yazarlık, Adalet Partisi'nden milletvekilliği (1961-1964) yapan Evliyaoğlu Samsun Senatörlerinden ve Turizm ve Tanıtma Bakanlarından Kamuran Evliyaoğlu'nun kardeşidir (Işık, 4. Cilt, 2007: 1356). AP'den sonra siyaset hayatına bağımsız olarak, sonradan CHP'de ve CKMP'de devam etmiş (TBMM, 2. Cilt, 2010: 782), 2011'de Ankara'da hayatını kaybetmiştir.

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, Türkiye, mmert.alpbaz@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-0896-0367

Araştırma Makalesi (Research Article)

Makale Gönderilme Tarihi (Received Date): 01.09.2022

Makale Kabul Tarihi (Acceptance Date): 13.12.2022

toplamıştır. Bununla birlikte kurulduğu dönemin koşulları gereği 27 Mayıs'a ve dolayısıyla 1961 Anayasası'na açıktan açığa karşı çıkmazken kendisini DP'den farklı bir parti olarak ortaya koymayı amaçlayarak 1961 seçimlerinden sonraki çalkantılı dönemde hak ve özgürlükleri vurgulayan, Anayasaya bağlı, hukuk devletine önem veren bir tutum sergilemiştir.

1961 Anayasası'nın "eski kanunların Anayasaya aykırılığı iddiası" başlıklı geçici 9/2. maddesine göre, Anayasa Mahkemesi'nin göreve başladığı tarihte yürürlükte olan herhangi bir kanun hakkında iptal davası açılabilir. Dava açmak için öngörülen süre Mahkeme'nin göreve başlamasının Resmî Gazetede yayımlandığı tarihten itibaren altı aydır. AP de söz konusu maddeye dayanarak çeşitli konulardaki kanunların iptalini istemiştir. Bu makalenin amacı, TBMM'de beliren ve sadece onun tarafından kullanılan, bölünemez ve hiçbir organ tarafından sınırlandırılmaz bir milli irade düşüncesini savunan, demokrasi anlayışını da buna dayandıran DP geleneğinden gelen AP'nin iptal davaları üzerinden 1961 Anayasası'na bakışını ortaya koymak, ağırlık verdiği hak ve özgürlükler ile bu konudaki yaklaşımının sebeplerini göstermektir. Geçici 9/2. maddeye dayanılarak açılanlar dışında Cumhuriyet Senatosu ile ilgili bir iptal davasının da inceleneceği makalede sadece AP'nin istemleri ele alınacak, Anayasa Mahkemesi'nin ne yönde karar verdiği üzerinde ayrıntılı olarak durulmayacaktır.

Makalenin ilk üç bölümünde sırasıyla AP'nin kuruluşu ve faaliyetleri, hak ve hürriyetler ile 1961 Anayasası'na yaklaşımı ele alınmıştır. Dördüncü bölümde yer alan AP'nin açtığı iptal davaları hukuk devleti ve güvenliği, mahkemelerin bağımsızlığı ve hakimlik teminatı, kişi dokunulmazlığı ve güvenliği, tabii yargı yolu, cezaların kanuniliği, dernek kurma hürriyeti, mülkiyet hakkı, askeri teşkilat ve yargı başlıkları altında değerlendirilmiştir.

DP hakkındaki eserler ile karşılaştırıldığında AP ile ilgili az sayıda ancak onu kapsamlı olarak ele alan önemli çalışmalar vardır.² Oysa AP'nin iptal davalarını, Partinin ilk yıllarında izlediği politika bağlamında ele alan bir çalışma yapılmamıştır. Bu makale söz konusu boşluğu doldurmaya yöneliktir.

Makalede başta programlar olmak üzere AP'nin birincil kaynak niteliğinde olan yayınlarından, Millet Meclisi tutanaklarından, dönemin bazı gazete ve siyasi içerikli dergilerinden ve Anayasa Mahkemesi kararlarından yararlanılmıştır. AP ve dönemine ilişkin akademik çalışmaların yanında bazı anılar ve biyografiler de başvurulan kaynaklar arasındadır.

1. ADALET PARTİSİ'NİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ (1961-1964)

11 Şubat 1961'de kurulan AP'nin Kurucu Genel Başkanı 27 Mayıs Darbesinden sonra kısa bir süre Genelkurmay Başkanlığı yapan, 2 Ağustos 1960'ta Emekli İnkılap Subayları (EMİNSU) Olayı olarak adlandırılan tasfiye hareketinde emekliye sevk edilen Orgeneral Ragıp Gümüşpala'dır. Darbe sırasında 3. Ordu Kumandanı olan Gümüşpala'nın ilk aşamada 27 Mayıs'a karşı çıktığı ancak sonradan darbeyi desteklediği, 27 Mayısçılar ile bağının zayıf olduğu yönünde ve bununla çelişen bilgiler varsa da (Odabaşı, 2017: 521-522) hareketin bu ilk safhasındaki tutumu ve Genelkurmay Başkanlığına hangi şartlar altında atandığı tam olarak aydınlatılabilmemiş değildir. Darbe esnasında sıkıyönetim karargahına el koyan ve hareketi buradan yöneten MBK üyesi Tümgeneral Cemal Madanoğlu'na³ göre Gümüşpala

² Örn bkz. Cizre, 2002; Demir, 2017; Demirel, 2021; Fedayi, 2019.

³ 27 Mayıs darbesinin önde gelen isimlerinden Korgeneral Cemal Madanoğlu, 1907'de Uşak'ın Eşme ilçesinde doğmuştur. Babası 150'liklerden Madanoğlu Mustafa Bey'dir. Yurt içinde, dışında ve Kore Savaşı'nda çeşitli görevlerden sonra Tümgeneral rütbesindeyken 1959'da Kara Kuvvetleri Komutanlığı Lojistik Başkanlığına getirilmiş ve bu görevdeyken darbenin geçici liderlik görevini üstlenmiş, 1960'ın Ağustos ayında korgeneralliğe terfi etmiştir. Girişken, sert, cesur ve mütevazı bir kişiliği olan, darbe öncesinde ve sonrasında ön plana çıkan Madanoğlu bir süre Ankara Kumandanlığı görevinde bulunmuş, ordu içerisinde sivrilerek MBK'de de etkili olmuştur (Durmuş, 2021: 19-29). Yeni anayasanın hazırlanmasında, MBK'nin aralarında Kurmay Albay Alparslan Türkeş'in de bulunduğu 14 üyesinin tasfiyesinde, Kurucu Meclisin açılışında önemli rol oynamıştır. Komitenin ordu içindeki ağırlığını kaybetmeye başlamasıyla ortaya çıkan "Silahlı Kuvvetler Birliği" adındaki cuntanın baskısıyla 1961'de MBK'den ve Kurucu Meclis'ten istifa etmiş ve sonra da emeliye sevk edilmiştir. Madanoğlu, 1961-1965 döneminde siyasetten uzak olmasına rağmen 1966'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından kontenjan senatörlüğüne getirmiştir. Sol görüşlü bazı aydınlarla kurduğu ilişkiyle bağlantılı olarak 1971'de ordudaki bir darbe teşebbüsü içinde bulunmuş, tutuklanıp yargılanmış ve 1971'de beraat etmiştir. 1993'teki ölümüne kadar sakin bir hayat sürmüştür (Durmuş, 2021: 183-184). 1953'e kadarki anıları yayımlanan Madanoğlu'nun 27 Mayıs darbesinde rolü hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. Durmuş, 2021.

telefonla Çankaya'nın kaç tümenle sarıldığını öğrenmek istemiş, Madanoğlu elde sıkıyönetim birlikleri olduğunu ve oraya bir tabur zor çıkardıklarını, kendisinin tümgeneral buna karşılık muhatabının orgeneral olmasından hareketle başlarında Orgeneral Cemal Gürsel'in bulunduğunu, onu getirtireceklerini söylemiş, bunun üzerine Gümüşpala'nın hareketi desteklediği izlenimini edinmiştir (Birand & Dündar & Çaplı, 2007: 135). Anlaşılan Gümüşpala DP iktidarına son verilmesine doğrudan karşı olmasa da darbeyi yapanların kuvvetine ve liderine karşı tereddütlüdür. Siyasi faaliyetlere nasıl ve hangi güç dengeleri çerçevesinde girdiği de bütün yönleriyle ortaya konulmasa da Gümüşpala'nın parti kurma fikrini ilk olarak eski yaverlerinden Şinasi Osma'ya⁴ yazdığı mektupla dile getirdiği, Osma'nın bazı görüşmeler yaptığı, kurulacak partiye girecek olan emekli subayların Gümüşpala yerine Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil'in liderliğini istedikleri ancak Başgil'in bu teklifi kabul etmediği bilinmektedir (Kalpakçıoğlu, 1968: 24-25)⁵. Gümüşpala Devlet, Hükmet ve Milli Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel ile görüşmüş, Ankara ve İzmir'de temaslar yapmış, Memleketçi Parti de AP'ye katılmıştır (Düşünen Adam, 03.02.1961: Dokuz; 10.02.1961: Altı-Sekiz; 17.02.1961: Yedi-Sekiz)⁶. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün damadı, gazeteci yazar Metin Toker'e göre eski DP'liler yeni parti için aralarına Eminsular'dan asker almayı ve onlar ile Gümüşpala'yı bir koruma aracı olarak kullanmayı, zamanı gelince bu grubu saf dışı bırakmanın zor olmayacağını düşünmüşlerdir (Toker, 1998: 221). Bu hususu AP'nin önde gelen isimlerinden, Millet Meclisi Başkanlığı da yapacak olan Ferruh Bozbeyle de doğrulamakta, Başgil'in bir ara liderlik için adının geçmesine rağmen sağlık sebepleriyle bu teklifi reddettiğini ve sivil lider de aranmadığını belirtmektedir (Bozbeyle, 2009: 148)⁷. AP Genel Başkanlığını üstlenmesinden hareketle Gümüşpala'nın MBK'nin ve Cemal Gürsel'in güvenine sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. AP'nin çalışmamıza konu olan iptal davalarını açtığı dönemde Gümüşpala Genel Başkandır.

Gümüşpala, İzmir'de temaslarını sürdürdüğü sırada kendisiyle yapılan bir röportajda “*demokrat*” kelimesine ilgi göstermediğine dair bir soruyu cevaplandırmıştır. Gümüşpala demokrasi anlayışlarında hukuk, kanun, adalet ve eşitlik düşüncesinin hakim olduğunu ancak partinin adına mutlaka “*demokrat*” ifadesini koymak gibi bir düşüncelerinin bulunmadığını, bu kelimenin “*sihrine*” değil anlamına tutkun olduklarını vurgulamıştır (Düşünen Adam, 10.02.1961: Sekiz). AP'nin milliyetçi muhafazakar kanadından Sadettin Bilgiç de “*demokrat*” adını kullanmalarının engellenmesi karşısında Adalet Partisi adının alınarak hak, hukuk ve adaletin gerçekleşmesini amaçlayan bir akımın başladığını, bu adın da kabul görebileceğini açıklamıştır (Bilgiç, 2007: 59)⁸. Bütün bunlara rağmen AP, DP'lilerle işbirliği

⁴ Emekli Kurmay Albay Hasan Şinasi Osma 1909'da Bulgaristan'daki Vidin'de doğmuştur. Yurt içinde ve dışında çeşitli askeri görevler üstlenen, AP'nin kurucu üyeleri arasında yer alan, I. (XII.) Dönem İzmir Milletvekili yapan Osma, 1993'te vefat etmiştir (TBMM, 2. Cilt, 2010: 803). Osma, AP'nin bunalımlı kuruluş döneminde partiye önemli hizmetlerde bulunmuştur (Korkud & İkiz, 1962: 50).

⁵ Muhafazakâr siyasi düşüncenin önemli temsilcilerinden olan Ali Fuad Başgil, 1893'te Samsun'un Çarşamba ilçesinde doğmuştur. Fransa'da Grenoble Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuş, Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde doktora yapmış, Paris Edebiyat Fakültesi Felsefe Kolu ile Paris Siyasi İlimler Mektebi'ni de bitirmiştir. Ankara Hukuk Fakültesi'nde, Siyasal Bilgiler Okulu'nda ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyeliği yapmış, bu fakültenin Esas Teşkilat Hukuku Kürsüsünde ordinaryüs profesörlüğe yükselmiştir. İlk defa iş hukuku dersini de okutan Başgil, 27 Mayıs Darbesinden sonra üniversitelerden çıkarılan 147 öğretim elemanı arasında yer almış, izleyen dönemde 147'lerin üniversitelerine dönmelerine imkan tanınsa da bunu kabul etmeyip emekli olmuştur. 1961'de Samsun Senatörü seçildikten kısa süre sonra bu görevden istifa eden Başgil, bir süre İsviçre'de çalıştıktan sonra 1965'te İstanbul Milletvekili seçilmiş, 1967'de de vefat etmiştir (Başgil, 2014: 6; Başgil'in yaşam öyküsü İsmail Dayı tarafından hazırlanmıştır.) 1961'de AP'nin cumhurbaşkanı adayı olması gündeme gelen ancak bazı MBK üyelerinin baskısıyla adaylıktan vaz geçiren Başgil, 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri isimli kitabını “*27 Mayıs ihtilâlcilerinin hoyratlığından acı çekmiş bütün yurttaşlara*” ithaf etmiştir (Başgil, 2014: 3). Adı çeşitli eğitim kurumlarına verilen Başgil'in düşünceleri hakkında bir inceleme için bkz. Önder, 2009.

⁶ Bu dergide sayfa numaraları rakam ile değil kelime ile verilmiştir.

⁷ 1927'de Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesinde doğan Ferruh Bozbeyle, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuş, serbest avukatlık ve I. (XII.) ve II (XIII.) dönemlerde AP'den İstanbul Milletvekilliği yapmıştır. TBMM'de çeşitli görevlerde bulunan Bozbeyle, 1965-1969 yılları arasında MM Başkanlığı üstlenmiştir (TBMM, 2010, 2. Cilt: 833). AP'deki muhalefet hareketi sonucunda kurulan Demokratik Parti'nin genel başkanlığına seçilen Bozbeyle, 1973'te de İstanbul Milletvekili olmuş, partisinin giderek güç kaybetmesi sonucunda 1977 seçimlerinde milletvekili seçilememiş ve izleyen dönemde siyasetten çekilmiştir. Çeşitli eserleri bulunan Bozbeyle, siyasi hayatını söyleşi halinde aktarmıştır (bkz. Bozbeyle, 2009).

⁸ Dr. Sadettin Bilgiç, 1920'de Isparta'nın Şarkikaraağaç ilçesinde din adamı yetiştirmekle ünlü, milliyetçi-muhafazakâr, köklü bir ailede dünyaya gelmiştir. 1950-1960 döneminde DP Milletvekili, Milliyetçiler Demeğinin kurucuları arasında yer alan,

içinde olduğu iddiasıyla sürekli olarak karşılaşılabilecek ve faaliyetleri engellenmeye çalışılacaktır (Turhan, 2018: 31).

AP'nin kurucu kadroları çeşitli siyasi kökenlerden gelmekte olup bazıları DP'nin ikinci planda kalmış eski mensupları, milliyetçi, muhafazakar aydınlar, eski Köylü Partililer, İslamcılardır. Kurucular arasında dikkati çeken bir grup başta Gümüşpala olmak üzere EMİNSU hareketi ile emekli edilmiş eski askerlerdir. Bunlar tasfiyeden dolayı 27 Mayıs'a tepki duyan bir kesimdir. (Demirel, 2021: 29-31) AP'nin tabanı da genel olarak 27 Mayıs'a herhangi bir nedenle karşı olanlardan oluşmaktadır. DP içindeki bölünmeler ve ayrışma süreci de 27 Mayıs ile ortadan kalkarak darbe karşıtlığı birçok kişiyi AP saflarında birleştirmiştir (Demirel, 2021: 79-80). DP'yi tutanların 27 Mayıs'ı takip eden dönemde "kuyruklar", "düşükler" diye aşağılanmasına tepki olarak da birçok DP'li AP'ye katılmıştır. 27 Mayısçılara soğuk bir tutum alan, bu dönemde emekli olmuş, daha sonra çeşitli valiliklerde bulunarak AP'ye girmiş ve hatta AP'den milletvekilliği, Birinci Milliyetçi Cephe Hükümetinde Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı yapmış Kurmay Albay Vefa Poyraz, anılarının "*Neden, Adalet Partisi saflarına katıldım?*" başlıklı bölümünde partinin tabanı, siyasi eğilimi ve kurucularının görüşleri konusunda önemli ipuçları vermektedir: "*Adalet Partisi, laik düzene ve inançlara bağlı [...] Atatürk ilke ve devrimlerine bağlı. Adalet Partisi'ni emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpala ve arkadaşları kurmuş ve partiye darbeciler haricinde ordu genelinde reaksiyon da yoktu. Adalet Partisi Demokrat Parti'nin devamı idi. Ben [...] Demokrat Parti'nin [...] Atatürk'ün yapmak istediği demokratik düzenin sağlam bir savunucusu olduğuna inanıyorum. [...] Adalet Partisi, 'okula, kışlaya, camiye politika girmeyecektir' dediği için ve nihayet, yaradılış ve fikirlerimin mutedil sağ görüşe, dinine, diyanetine bağlılığından dolayı, bu partiye girmeye karar verdim*" (Poyraz, 2008: 210-211). Gerçekten de milliyetçilik-muhafazakarlık noktasında 1961 Seçim Beyannamesinde "*Türk Demokrasisi, yeniden, ilhamını Türk Milliyetçiliğinden alarak kurulacaktır*" (AP, 1961: 40) cümlesine yer verilirken Gümüşpala bir konuşmasında manevi hayatımızı düzenleyen maddi ve manevi değerlerin millet hayatındaki yerine işaret ederek mevcut ilahiyat ve imam hatip okullarının önemini vurgulamıştır (Son Havadis, 16.07.1962: 5).

AP'nin dönemin koşulları gereği 27 Mayıs'a açıktan açığa karşı çıkması mümkün değildir. Bu noktadan hareketle yazı kurulunda Başgil, Nurettin Topçu, Mehmet Turgut, Kamuran Evliyaoğlu, Faruk Kadri Timurtaş gibi aydınların bulunduğu, AP'yi destekleyen "*Düşünen Adam*" dergisinde Partinin önemli mensuplarından Gökhan Evliyaoğlu'nun "*Adalet Partisi yapacak 27 Mayıs'ın İdealizmini*" başlıklı bir makalesi yayımlanmıştır. Evliyaoğlu'na göre AP, 27 Mayıs inkılabının koşulları içinde kurulmasına rağmen bu hareketi zedeleyecek yanlış hareketlere girişmemiş ve onu iyi anlamış, ortaya çıkardığı birçok meseleyi programına ilave etmiştir (Evliyaoğlu, Düşünen Adam, Yıl: 1, Sayı 36, Cilt II, 6 Eylül 1961, s. Beş). Öte yandan AP'nin karşıtları ve dolayısıyla 27 Mayıs taraftarlarının Partiyi nasıl gördükleri hakkında Toker'in "*D.P. gibi bir parti*" adlı yazısı dikkat çekici veriler sunmaktadır. İsim vermeden AP'yi eleştiren Toker'e göre bazı kimseler belli sayıda milletvekilinin bir şekilde toplanıp iktidara gelmesiyle "*vicdan hürriyetine dayanan bir rejim*" adı altında bir Müslüman Türkiye Cumhuriyeti, "*özel teşebbüse öncelik veren bir sistem*" adı altında menfaat şebekelerinin hakimiyetinde bir ekonomi, "*gerçek demokrasi*" adı altında kelle başına oyu esas alan bir siyasi mezhep, "*geçmişin yaralarını sarmak*" adı altında bir restorasyon gerçekleştirilebileceğini düşünmektedirler. Toker, "*Anayasanın*

Tahkikat Encümeni üyesi, Yassıda'da idam istemiyle yargılanan Said Bilgiç'in ve 27 Mayıs'tan sonra üniversite ile ilişkisi kesilen Prof. Dr. Emin Bilgiç'in kardeşidir. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitiren, hekimlik ve cerrahi ihtisası yapan Bilgiç, 1961'de AP'den Isparta Milletvekili seçilmiş, 1962'de AP Grup Başkanlığı ve sonrasında Genel Başkan Yardımcılığı, Gümüşpala'nın vefatından sonra Genel Başkan Vekilliği görevlerini üstlenmiş, Süleyman Demirel'e karşı genel başkanlık seçimini kaybetmiştir. 1965'te ve 1969'da İstanbul Milletvekili seçilmiş, 1967'de Demirel'in teklifi ile Ulaştırma Bakanlığı görevine getirilmiş, AP'deki muhalefet sonucu bir grup arkadaşı ile AP'den ihraç edilmiş ve Demokratik Parti kurucuları arasında yer almıştır. 1973'te bu partiden İstanbul Milletvekili seçilen, 1975'te partisinden istifa edip 1976'da AP'ye dönen Bilgiç Milli Savunma Bakanlığı ve AP Genel Başkan Yardımcılığı yapmış, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Zincirbozan'da zorunlu ikamete tabi tutulmuş, on yıl süre ile siyaset yapması yasaklanmıştır. 1987'de yapılan referandumda siyaset yasağı kaldırınca Doğru Yol Partisi'nde görev almış, AP'nin tekrar açılmasına yönelik çalışmalar sonuç vermeyince 1992'de siyasetten ayrılmıştır (Turhan, 2018: 13-18). 2012'de vefat eden Bilgiç'in siyasi hayatı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Turhan, 2018.

esasını kabul etmeyen bir siyasî teşekkülün” Anayasa korumasından yararlanamayacağını, DP gibi bir partinin “iktidarda ve muhalefette bir günde tarumar” edileceğini belirtmiştir (Toker, 28.03.1964: 7).

5 Ekim 1961’de yapılan milletvekili genel seçimlerinde mevcut oyların % 34.8’ini alan AP, CHP’den sonra ikinci parti olmuş, aynı gün yapılan Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde de % 34.5 oranında oy almıştır (Tuncer, 2003: 367, 389). AP, 450 üyelikten oluşan Millet Meclisinde 1’i kendi listesinden bağımsız aday olmak üzere 158 üye ile temsil edilmiştir. Cumhuriyet Senatosu seçimleri, bir seçim bölgesinde en fazla oyu toplayan partinin, oraya tahsis edilmiş bütün senatörlükleri kazanmasını sağlayan çoğunluk sistemiyle yapıldığı için CHP’den az oy alan AP, CHP’nin 38 senatörüne karşı 3’ü kendi listesinden bağımsız 71 senatör ile Senato’da çoğunluğu elde etmiştir (Tuncer, 2003: 389)⁹. 27 Mayısçı çevreler bu beklenmedik sonuçlardan rahatsızlık duymuş, İstanbul’da bulunan Harp Akademileri’nde yüksek rütbeli subaylar 21 Ekim 1961’de toplanarak darbeye karar vermişlerse de bunalımlı bir süreçten sonra bu girişimin önüne geçilmiştir. TBMM’nin açılmasından ve AP’nin Cumhurbaşkanı Adayı Başgil’in uğradığı baskılar sonucu adaylıktan çekilmesinden sonra Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçilmiş, İsmet İnönü de sıkıntılı bir görüşme aşamasının ardından AP ile 25 Haziran 1962’de son bulacak bir koalisyon hükümeti kurmuştur. Kara Harp Okulu Komutanı Kurmay Albay Talat Aydemir’in ilk darbe girişimi, Gümüşpala’nın görev almadığı bu hükümet dönemindeydi.¹⁰ AP bu dönemde ordudaki memnuniyetsizliklerden öylesine tedirgindir ki Gümüşpala, 27 Temmuz 1962’de Rize’nin Çayeli ilçesinde yaptığı konuşmada ordunun AP’nin iktidara gelmesini istemediğini söyleyenleri vatan haini ve komünizme hizmet edenler olarak nitelendirmiştir (Son Havadis, 18.07.1962: 5). Öte yandan AP’ye sızmaya çalışan cuntalaşma hareketlerine de tavır alınmıştır. Partinin “Birinci Temsilciler Meclisi”nde alınan kararlar arasında “millî iradeye ve Anayasa nizamına karşı gelen cunta mensuplarının, parti teşkilatındaki propagandalarına karşı” titiz davranılması ve tedbirli olunması vardır (AP, 1963b: 11). Gerçekten de 1962 ve 1963 darbe girişimlerinin lideri Aydemir’in yakın çevresinden olan ve bu olaylarda rol alan Kurmay Binbaşı Bahtiyar Yalta yakın zamanda yayımlanan anılarında böyle bir teşebbüsten bahsetmektedir. Yalta’ya göre AP’den aralarında bir bayanın da bulunduğu senatör ve milletvekillere oluşan bir grup Aydemir’i ziyaret ederek ona olağanüstü kongrenin derhal toplanabileceğini, kendisini genel başkanlığa, bir arkadaşını da genel sekreterliğe getirmek istediklerini söylemiş ancak Aydemir bunu kabul etmemiştir (Yalta, 2020: 521).

CHP-AP koalisyonundan sonra kurulan iki İnönü hükümetinde yer almayan ve muhalefette kalan AP, ciddi meşruyet krizleri ile yüzleştiği bu dönemde DP’lilerin affi noktasında söylemler geliştirmiş, Parti binaları iki defa saldırıya uğramıştır. Darbe girişimlerinin ve Celal Bayar’ın Kayseri Cezaevinden tedavi amacıyla geçici olarak tahliyesi üzerine çıkan olayların yankıları ve parti içindeki dalgalanmalar devam ederken Gümüşpala 6 Haziran 1964’te vefat etmiş, Genel Başkan Vekilliğine getirilen Sadettin Bilgiç görevini 29-30 Kasım 1964’te toplanan AP Büyük Kongresi’ne kadar sürdürmüştür. Bilgiç, 27 Mayıs yanlıları tarafından olumlu karşılanmamış, “müfrit” ve muhafazakâr görülerek nihayet genel başkanlığa Süleyman Demirel seçilmiştir (Demir, 2017: 498-506). Böylece Parti tarihinde yeni bir dönem açılmış, 1965 seçimlerinde de AP tek başına iktidara gelmiştir. Gümüşpala’nın vefatının ertesini gün yapılan

⁹ CHP % 36.1 oranında oy almıştır (Tuncer, 2003: 389). Tuncer, bu seçimlerde Devlet İstatistik Enstitüsü’nün açıkladığı oy oranları ile oy sayılarına göre hesaplanan oranların birbirini tutmadığını belirtmektedir. Çalışmamızda DİE’nin açıkladığı oranlar dikkate alınmıştır.

¹⁰ 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 darbe girişimlerinin lideri, 1917 Söğüt doğumlu Kurmay Albay Talat Aydemir 1950’lerde DP’ye karşı cuntalaşma hareketlerinin içinde önemli roller üstlenmiş, 27 Mayıs Darbesi sırasında Kore’de görevde olduğu için harekate katılamamıştır. Ağustos 1960’ta Türkiye’ye döndükten sonra Kara Harp Okulu Komutanlığına getirilmiş, MBK’nin güç kaybetmesi üzerine ortaya çıkan bir yapılanma olan Silahlı Kuvvetler Birliği’nin önde gelen isimleri arasına girmiştir. Bu cuntanın mensubu olan yüksek rütbeli subaylar 1961 seçimlerinden istedikleri sonucu alamadıkları gerekçesiyle darbe yapmaya karar vermişlerse de İnönü’nün girişimiyle bundan vazgeçmişlerdir. Ordu içinde derin bölünmelerin olduğu bu dönemde Aydemir ve arkadaşlarının darbe yapacağını haber alan hükümet onları başka yerlere atama girişiminde bulunmuştur. Buna karşılık olarak Aydemir harekete geçmişse de sonuç alamamıştır. Ordu içindeki dengelerin hassasiyetinden dolayı Başbakan İnönü tarafından emekliye sevk edilen Aydemir ve arkadaşları 1963’teki ikinci darbe girişiminden sonra yargılanmışlardır. Aydemir, Süvari Binbaşı Fethi Gürcan ile birlikte 1964’te idam edilmiş, Kara Harp Okulu öğrencilerinin de okul ile ilişkileri kesilmiş, bazıları da mahkum olmuştur. Hattalarını bir kitapta toplayan Aydemir ve faaliyetleri hakkında yakın zamanda yapılmış özlü bir inceleme için bkz. Öztan & Ataman Çelik, 2017.

Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimlerinde AP'nin % 50.3 oranında oy alması (Tuncer, 390) bu gelişmenin habercisi olarak değerlendirilebilir.

2. AP'NİN HAK VE HÜRRİYETLERE YAKLAŞIMI

27 Mayısçılar tarafından dikta idaresi kurmaya girişmekle suçlanan DP'nin mirasçısı AP, dönemin koşulları çerçevesinde otoriterleşmeye karşı ve hürriyetleri destekleyen bir söylem üzerinden ilerlemiştir. Öte yandan 1961-1965 döneminde darbe mağduriyeti en yoğun şekilde hissedildiği için hak ve hürriyet vurgusu öne çıkarılmış, gücünü devam ettiren 27 Mayısçı çevrelere karşı milletin gasp edilen haklarından, şikayet hakkından, hukuk devletinden söz edilmişse de burada vurgulanan AP ve DP'lilerin hakları olmuştur. (Demirel, 2021: 240-241). AP'nin özgürlük düşüncesi üzerine derinleşmesi, iktidarı elinde bulunduran ordu ile CHP'nin ve AP'ye soğuk olan aydın, gençlik ve basın kesiminin partiyi ciddiye almasına yönelik bir girişimdir. Parti kurulduktan on yıla yakın bir süre gündeminde önemli yer işgal eden huzurun sağlanması ve eski DP'lilerin siyasal haklarının geri verilmesi sorunları hem ülkenin birliği ve bütünlüğü hem de temel insan hakları ile ilişkilendirilmiştir (Cizre, 2002: 38).

Hak ve özgürlükler Parti yayınlarında geniş şekilde yer bulmuştur. AP'nin 1961 Programının 1. maddesine göre çağdaş Batı medeniyeti hukukuna ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin anlayışına uygun bir toplum düzeni ve hukuk devletinin kurularak geliştirilmesi amaçlanmıştır (AP, 1961a: 3). AP'nin 1964 Programına göre Batılı anlamda demokratik düzen, insan onuruna yaraşan, vatandaşın düşünce, hareket ve vicdan hürriyetine saygılı bir toplum düzenidir. Hür bir siyasi düzen içinde yaşamak medeni toplum olabilmenin ilk şartı olduğu gibi AP bireyi ve vatandaşı "*siyasî vesayet altına almak isteyen*", insan onuru ile bağdaşmayan, hak ve özgürlükleri ihlal eden, insanı devletin ve siyasi otoritenin aracı olarak ele alan her türlü totaliter akımın karşısındadır (AP, 1964a: 48). Burada o dönemde yaygın olmayan "vesayet" kavramının kullanılması dikkat çekicidir. İnönü'nün CKMP ve YTP ile kurduğu ikinci koalisyon hükümetinin programının TBMM'deki görüşmelerinde insan haklarının uluslararası boyutunu ve Türkiye'nin yükümlülüklerini vurgulayan Gümüşpala da Türkiye'nin kabul ettiği İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi uyarınca kurulan, Türk hakiminin de yer aldığı "*Avrupa İnsan Hakları Divanına*" Türk vatandaşlarının başvurmasına imkan tanıyan kanun tasarısının hazırlanması gerektiğine, bunun da dahil olunan Batı camiasına karşı yerine getirilmesi gereken bir güvence olduğuna değinmiştir (MM Tutanak Dergisi, 05.07.1962: S. 182).

AP'nin özgürlük ile çelişen düşünce akımları ile ilgisi olmadığı 1961 Seçim Beyannamesinde ilan edilmiştir. Buna göre AP, hukuka bağlı bir devlet anlayışını benimsemiş, "*sol ve sağın bütün aşırı ideolojilerinden, tek parti zihniyetinden*" ve totaliter akımlardan milleti korumayı hedeflemiş, istikrarlı bir hayatın, insan haklarına uyan bir devlet düzeninin kurularak sürdürülmesine yönelik programını uygulamaya azmetmiş bir partidir (AP, 1961b: 4). Böylece "irtica" ve sol karşıtlığı vurgulanırken "*tek parti zihniyeti*" ifadesiyle CHP'nin bu dönemdeki otoriter uygulamalarına tavır konulmuştur. Benzer şekilde 27 Mayıs Darbesinin gerekçesi olarak gösterilen bazı olaylara üstü kapalı olarak değinilerek DP'den farklı bir demokrasi anlayışı ortaya konulmak istenmiş olup AP'nin 1961 Programının 24. maddesinde AP'nin milletin yapacağı denetlemeyi en etkili şekilde tamamlayıp güçlendirecek olan basın ve yayın özgürlüğünü, gerçek demokrasilerdeki düzeye yükselterek basını, radyoyu ve her türlü yayın araçlarını iktidardaki partinin politikasının aracı olmaktan kurtarmak istediği açıklanmıştır (AP, 1961a: 11). 1962'de basılan, AP'nin bazı kurucu ve yöneticileri hakkında hazırlanmış "*Adalet Partisi Portreler ve Fikirler*" isimli yayında milletvekilleri Tahsin Demiray, CHP-AP koalisyonunda Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı yapmış olan Kâmuran Evliyaoğlu, Kudret Mavitan ve Necmi Ökten diktatörlüğe karşı olduklarını ve bunun zararlarını özellikle vurgulamıştır (Korkud & İkiz, 1962: 57, 61, 63, 67). Bilindiği üzere DP 27 Mayısçılar tarafından diktatörlüğe yönelmekle, bazı kanun ve TBMM İçtüzüğü değişiklikleri, özellikle Tahkikat Encümeni ve onun çevresinde gelişen olaylar noktasında muhalefetin hareket alanını daraltmakla suçlanmıştır. Buna karşılık AP, parlamentoyu milli iradenin tecellisi olarak kabul ederek demokratik rejimin bütün gereklerini yerine getirecek bir uyumla, her türlü endişeden arınmış şekilde, "*kayıtsız şartsız bir hükümranlık gücü*" ile çalışmasını tartışma kabul etmez bir gereklilik olarak görmektedir (AP, 1963b: 13). Burada iktidar-muhalefet ayrımı yapılmamış, muhalefet de milli iradenin bir unsuru sayılmıştır.

AP'nin milliyetçilikle desteklenen devlet anlayışının liberal bir anlayış olmadığı, bireyin değil milletin öne çıkarılmasından hareketle milletin gücünü ve devamlılığını savunmanın devletin bekasını savunmak anlamına geldiği ve paternalist devlet anlayışına yakın bulunduğu ifade edilmiştir (Demirel, 2021: 258-272). Bu tespiti doğrulayacak biçimde, AP'nin 1961 Programının 2/1. maddesinde devlet, milletin kendi işlerini gördürmek üzere oluşturduğu bir teşkilat olarak tanımlanırken AP'nin devlet ile milleti birbirinden ayıran düşünceleri kabul etmediği, milletin devlet idaresi ile kaynaşmasının ve idareye devamlı şekilde katılmasının esas olduğu vurgulanmıştır (AP, 1961a: 3). Aynı maddenin 2. fıkrasına göre de vatandaşla devletin hak ve sorumlulukları ile bunların sınırları adalet, hürriyet, milli hakimiyet ve cumhuriyet esaslarına göre belirlenecek, her birinin huzur ve güvenlikle çalışması sağlanacaktır (AP, 1961a: 3). Gümüşpala, 2 Ekim 1961 tarihli İzmir konuşmasında, AP'nin sınıf partisi olmadığını, işçi, sanatçı, memur, serbest meslek sahibi bütün sınıfları millet bütünlüğü içinde ele aldığı söylemiştir. Grev, toplu iş sözleşmesi ve işsizlik sigortasını tanıyan Gümüşpala'ya göre emek ve sermayenin çatışmasını önlemek, bu iki üretim ögesinin birbirine sevgi ve saygı ile yaklaşım uyumlu çalışmasını sağlamak ekonomik kalkınmanın esas koşulları arasındadır (Vatan, 3.10.1961: 5). Gümüşpala böylece milleti birlik ve beraberlik çerçevesinde değerlendirirken 1961 Anayasası'nın öngördüğü bazı sosyal hakların üzerinde durmayı da ihmal etmemiştir.

AP'nin "*Genel Kurula İncelenmek Üzere Sunulan Adalet Partisinin Ana Görüşü*" isimli yayında, oldukça derinlemesine hatta felsefi denilebilecek değerlendirmeler yapılmıştır. Bu yayının "*Adalet Partisinin Ana Görüşü (İnsan, Cemiyet ve Dünya Görüşü)*" ana, "*İnsan Görüşümüz*" alt başlıklı bölümüne göre AP'nin ana görüşünün dayanağı, insanlığın ve sosyal toplulukların asli unsuru, tek somut varlığı olan insandır. Yeryüzünün en değerli, saygıdeğer ve aziz varlığı insan olup her şey insanın huzuru, mutluluğu, "*kendi hayatını yaşaması, gerçek insan olması*" içindir. Tek tek her insanın kendi hayatını yaşama hak ve imkanına sahip olması asıldır (AP, 1963a: 14). Bireyci-liberal olarak nitelendirilebilecek bu ifadelerle rağmen "*cemiyet görüşümüz*" başlıklı bölümde AP'nin toplumsal görüşünün temelinde milletin bulunmasından hareketle insanın her şeyden önce yaşadığı toplumla "*sağlam bir anlaşmaya ve ahenge*" varmasının gerektiği üzerinde durulmuştur (AP, 1963a: 20).

Partinin milliyetçi-muhafazakar karakteri hak ve özgürlükleri ele alış biçimine yansımaktadır. AP'nin 1964 Programının "*Temel Görüşlerimiz*" bölümündeki 1. maddesinde AP'nin esas ülküsünün Türk Milletini "*millî tarih şuuru içinde, Batı medeniyeti seviyesine*" çıkarmak olduğu açıklanmıştır. AP, Türk milletini gerilikten, sefaletten ve "*siyasî vesayetten*" kurtarmak, Batı Dünyasında hür, ileri ve müreffeh bir şekilde yerini alması için çalışmaktadır (AP, 1964a: 48). "*Millî tarih şuuru içinde*" içinde ifadesi, kayıtsız şartsız bir Batılılaşma hareketini işaret etmekten çok Batı'dan "*millî bünye*"ye uygun unsurları alıp, diğerlerini dışarıda bırakma veya alınanları kendimize uygun hale getirme anlayışının bir uzantısıdır.¹¹

AP, 1961 Anayasası'nda güvenceye kavuşturulmuş hak ve özgürlükleri beyannamesine¹² almasına rağmen doğrudan doğruya olmasa bile Anayasayı kabul etmeyen kesime yerleşerek seçmenlerini memnun etmeyi amaçlamıştır (Kaya, 2013: 227-228).

3. AP VE 1961 ANAYASASI

AP'ye göre başlangıç bölümünde meşruluğunu kaybetmiş DP iktidarına karşı direnme hakkından bahseden 1961 Anayasası, AP'nin benimsediği siyasal akıma karşı yapılmış bir ihtilal tasarrufudur (Demirel, 2021: 269). Bununla birlikte 27 Mayıs'a karşı görünmemek için olsa gerek AP'nin "*seçilmiş mümessilleri*"nin edeceği "*Millî Hâkimiyet Yemini*"ne "*ihtilâlin, ancak insanî ve siyasî hakların gasbedilmesi ve demokrasiye karşı girilen azınlık istibdadı karşısında MİLLETİN TOPYEKÛN DİRENME HAKKI olduğuna inanıyoruz*" (AP, 1963b: 5) cümlesi eklenmiştir. Öte yandan yeni

¹¹ Bu görüş Ziya Gökalp'in medeniyet anlayışı ile benzerlik göstermektedir. Gökalp'e göre Japonlar yaptıkları kapsamlı yenilikler sonucunda "*Avrupa*" bir millet sayılmaktadır. Bununla birlikte onlar dinlerini ve milliyetlerini muhafaza etmiş olup "*biz de Türklüğümüzü ve Müslümanlığımızı muhafaza etmek şartıyla Garp medeniyetine kat'î olarak giremez miyiz?*" Rumî takvimin yerine "*Garb takvimi*"nin alınmasını eleştiren Gökalp, Bizanslılara ait olan bu takvimin bizim bakımımızdan değil onlar yönünden "*mukaddes*" olduğunu ifade etmektedir (Ziya Gökalp, 2014: 81).

¹² AP'nin 1961 Seçim Beyannamesine atf yapılmaktadır.

Anayasanın uygulanmasına çalışırken Anayasa düzenine, insan haklarına, adalete aykırı uygulamalara, hükümet yönetiminde apaçık olan ve millete sıkıntı çektiren partizanlığa son verecek AP, gerçek tarafsız bir idare sistemini oluşturmak için çaba gösterecektir (AP, 1963b: 11).

Sadettin Bilgiç'e göre 1961 Anayasası "*milletin arzu ve eğilimine göre yapılmayan*" bir anayasa olsa da "*bir ülkede Anayasa yürürlüğe girdikten sonra artık her şeye Anayasa içerisinde bakmak gerekirdi. [...]* En iyi anayasa yapmakla övünmek, ama işine gelmediği zaman o anayasayı tanımamak...Anayasa yürürlükte iken onu benimsememek hakkı kimseye verilmemişti" (Bilgiç, 2007: 69-70). Bir taraftan 1961 Anayasası'na karşıtlık, bir taraftan da dönemin koşulları gereği onu destekler görünmek gibi bir denge siyaseti AP'nin hemen her adımında kendisini hissettirecektir. Nitekim Ferruh Bozbeyli'ye göre Gümüşpala bir yandan 27 Mayısçılarla ve CHP çevreleriyle ters düşmemeye çabalayarak bir yandan da halkla irtibatını sürdürerek olası saldırılardan AP'yi korumuş ve onun büyümesine katkısı büyük olmuştur (Bozbeyli, 2013: 80).

Bozbeyli, 1961 Anayasası'nı eleştirmiş ve bu Anayasanın seçilmiş organlara ve dolayısıyla parlamentoya güvensizlik yansıtan bazı yönlerini, CHP Milletvekili Zeki Baltacıoğlu ile "*27 Mayıs'ı içeriye sokmak yok*" şartı ile yaptığı bir sohbetle dile getirmiştir. Bozbeyli'ye göre Bu Anayasanın mantığı, kendi kurduğu Meclis'in başına, kanunları yaparken düşeceği yanlışlıkları denetleyecek bir Anayasa Mahkemesi koymaktır. Öte yandan "*onlar iyi adamlar*" olduğu için Mahkeme anayasaya aykırı iş yapmayacağı gibi onu kontrole de lüzum yoktur. Atamayla gelen insanlara imkanlar sunan ve Meclisin yetkilerini paylaşan bu Anayasayı Atatürk'ün istemesi mümkün değildir (Bozbeyli, 2009: 185-186). AP'nin kurulup geliştiği siyasi ortam ve dönemin koşulları ileride Demirel'i de etkileyecek, ılımlı ve pragmatik bir tutumla değişik odaklar arasındaki dengeleri bulmasına zemin hazırlayacaktır (Arslan, 2021: 52). 1961-1964 döneminde anayasa değişikliği taleplerini dile getiremeyen AP, 1965'te tek başına iktidara geldikten sonra özellikle 1961 Anayasası'nın yürütmeyi aşırı ölçüde daralttığını öne sürmüş, üniversitelerin, TRT'nin özerkliği gibi konulara tepkiyle yaklaşmış, Anayasanın sol görüşlerin yayılmasına zemin hazırladığını iddia ederek değiştirilmesini istemiştir. Anayasa değişiklikleri 12 Mart 1971 muhtırası ile AP iktidardan çekildikten sonra gerçekleşmişse de bunlar çalışmanın konusu dışındadır.

İzlenen denge siyasetine rağmen AP, Anayasaya karşı olduğu şüphelerinden kurtulamamış olacak ki Uşak Milletvekili Ahmet Tahtakılıç'ın "*yurtta sulh, cihanda sulh, insanlık ve medeniyet görüşü ve Anayasa rejimi karşısında memleketin iç politikası üzerinde*" genel görüşme istemi kabul edilmiştir. Tahtakılıç konuşmasında AP'ye ağır eleştiriler yönelmiş, Partiyi 27 Mayıs karşıtlığı, halkı ayaklanmaya tahrik etmek, din istismarcılığı, DP'nin devamı gibi görünerek Yassıada mahkûmlarına af talep etmekle suçlamıştır (MM Tutanak Dergisi, 05.04.1963: 5-11). Tahtakılıç gazetelerden yaptığı alıntılardan, CHP'li İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata da mitinglerde yapılan konuşmaların bant kayıtlarından AP'lilerin oldukça dikkat çekici sözlerini nakletmişlerdir. Örneğin AP Urfa Milletvekili Kadri Eroğan Adana'da şu sözleri sarfetmiştir:

"Bunlar bilmezler ki, bu memlekette 20 milyon A. P. li hak ve hukukunu yumrukla müdafaa edecek durumdadır. Maatteessüf söylüyorum, 1961 Anayasası A. P. lileri koruyamamaktadır. Yine maatteessüf, Anayasaya muvazi çıkan Türk kanunları A. P. lilerin hakkını, hukukunu korumuyor. Arkadaşlarım, bize düşen bir vazife var. Biz, yaşama mesuliyetimizi ancak ve ancak yumrukla alacağız. Arkadaşlar sizlere söylüyorum, müteyakkız olunuz, tedbirli olunuz, biz hakkımızı hukukumuzu, yaşama hakkımızı yumruğumuzla alacağız.." (MM Tutanak Dergisi, 05.04.1963: 20).

AP yayınlarında Anayasa Mahkemesi'nin nasıl ele alındığına gelince, AP'nin 1961 Programının 14. maddesine göre AP Anayasa Mahkemesi ile hür ve bağımsız mahkemeler kurma, her türlü etkiden kurtarılmış, anayasa teminatına sahip, geleceğinden emin hakimlik kurumu oluşturarak halka ve adalete hizmet etmek düşüncesindedir (AP, 1961a: 7-8). AP'nin 1964 Programının "*Âmme İdaresi*" başlıklı "D" Bölümünün "*Anaysa Mahkemesi*" başlıklı 74. maddesinde açıklandığı üzere AP Anayasa Mahkemesi'nin her türlü siyasi etkiden uzak, demokratik Türkiye Cumhuriyeti'nin esas kurum ve kanunlarını, müdahale ve suistimallere karşı koruma kararında, tecrübeli, yüksek mesleki nitelikleri olan üyelerden oluştuğunu görmek istemektedir (AP, 1964a: 68).

İlgili bölümde belirtildiği üzere 1961’de yapılan Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde çoğunluk sistemi uygulandığından CHP’den daha az oy alan AP, Senatoda en fazla sandalyeye sahip olmuş, nispi temsil sistemine geçişi öngören Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Seçimi Kanununun Değiştirilmesine Dair 447 sayılı ve 17.04.1964 günlü Kanunun iptalini istemiştir (E. 1964/26 K. 1966/1, KT 13.01.1966, AMKD, S.4: 19)¹³. AP, çoğunluk sistemi kendi lehine işlediğinden bu konuya çok önem vermiş, “*Davamız Anayasamızı Kimlere Karşı Savunuyoruz*” isimli bir kitap bile yayınlamıştır. Kitabın önsözünde Anayasanın sadece lafzı ve metni ile değil kanun koyucunun Anayasa hazırlanırken neyi amaçladığını gösteren müzakere zabıtlarının bir bütün halinde ele alınması gerektiği belirtilmiş ve şu ifadeler yer verilmiştir:

“*C. Senatosunda her hangi bir siyasi partinin üç-beş sandalye kazanmasının veya kaybetmesinin büyük bir ehemmiyeti olmayabilir. Fakat bu gayeye ulaşmak için bütün hukuk prensiplerini ve Anayasa nizamını hiçe sayacak bir zihniyete sahip olmanın manası büyük ve düşündürücüdür*” (AP, 1964b: 3). Dava dilekçesine göre de “[...] *maalesef, Parlâmentomuzda ekseriyet temin eden bir grup, Anayasamızın üstünlük prensibini hiçe sayarak ona aykırı bir kanunu çıkarma cür’etini göstermiştir*” (AP, 1964b: 5).

Anayasalar devletin çeşitli organları ve özellikle yasama meclisleri tarafından sıkça ihlal edildiğinden dolayı anayasalarda fren ve denge mekanizmasını gerçekleştirecek bir yargı organına yer verilmiştir (AP, 1964b: 5). Görüldüğü gibi AP Cumhuriyet Senatosu’ndaki konumunu zayıflatabilecek bir düzenlemeye karşı Anayasa Mahkemesi’ni devreye sokmuş hatta 1961 Anayasası ile kurulan anayasa yargısının önemini hararetle savunmuştur. Bu davadan ayrı olarak Gümüşpala, hemen bütün kanunların anayasaya uygunluk bakımından gözden geçirilmesinin zorunlu olduğunu belirtmiştir (MM Tutanak Dergisi, 05.07.1962: 186). Gümüşpala’nın sözlerine paralel olarak AP, 1961-1964 döneminde Anayasa Mahkemesine açtığı davalar ile bu alanda oldukça faaldir.

4. AP’NİN AÇTIĞI İPTAL DAVALARI

4.1. Hukuk Devleti ve Güvenliği

AP’nin açtığı iptal davalarından büyük bölümü hukuk devleti ve güvenliği ile ilgili olup bu konu partinin birçok yayınında vurgulanmıştır. 1961 Programına göre AP’nin başlıca amacı çağdaş Batı uygarlığının benimsediği hukuka, demokratik rejime ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde ifade edilen anlayışa dayalı toplum düzeni ve hukuk devletinin kurulması, işlemesi ve gelişmesidir (AP, 1961a: 3). 1961 Seçim Beyannamesinde hukuk devleti ilkesi oldukça geniş şekilde yer almıştır. Beynamede 1961 Anayasası’nın kabul ettiği hukuk devleti ilkesinin sadece bir anayasa hükmü olarak kalmaması gerektiği, idare politikasına hâkim olacak bu ilkenin kanunlar çıkarılarak, teşkilat kurularak “*samimi*” şekilde, memurlar eliyle uygulanacağı belirtilmiştir (AP, 1961b: 27). İçişleri hukuk devleti esasına uygun hale getirilecek, vatandaşların “*hakiki vatandaşlığı*” hissedecekleri mevzuat kabul edilecek ve idare kadrosu oluşturulacaktır (AP, 1961b: 29). AP’nin 1964 Programının “*Temel Görüşlerimiz*” bölümünde vatandaşa ve bireye hukuk güveni sağlayan, Batı demokrasilerinin ortak amacını oluşturan hukuka bağlı devlet düzeninin kurulması ve gelişmesi için çalışılacağı ifade edilmiştir (AP, 1964a: 48).

İptal davaları arasında devletin ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının işlemlerinin bazı kararlarını yargı denetimi dışında bırakan düzenlemelere yönelik olanlar başta gelmektedir. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları 1961 Anayasası’nın 122. maddesinde düzenlenmiş, memur teminatı başlıklı 118/2. maddede disiplin kararlarının yargı mercileri dışında bırakılmayacağı öngörülmüştür. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının mensupları da bu kapsamdadır.

AP’nin gerek hukuk devleti ve güvenliği gerekse diğer konularda açtığı iptal davalarının dilekçeleri ve dolayısıyla bu istemlerin gerekçeleri kararlarda detaylı biçimde yer almamaktadır. Kararlarda sadece iptali istenen hükümler ve bunların Anayasa’nın hangi maddelerine aykırı olduğunun iddia edildiği

¹³ AP, Cumhuriyet Senatosu seçimlerini tam bir yıl geri bıraktıran düzenleme ile (E.1963/300 K. 1963/280, KT 25.11.1963, AMKD, S.1: 511) Senato İchtüzüğü’nün 4/2, 5/3, 14/2, 15/2. ve 18/2. maddelerinin de iptalini istemiştir (E. 1964/22 K. 1964/54, KT 03.07.1964, AMKD, S.2: 204).

belirtilmekle yetinilmiştir. Bu sebeple iptal davaları AP'nin yayınları ve ilgili dönemde izlediği politika çerçevesinde ele alınmıştır.

3456 sayılı Noterlik Kanunu'nun İnzibat Meclisinin itirazı üzerine verilen kararlar ile ihtar cezalarına karşı hiçbir mercie başvurulamayacağına ilişkin 60. maddesi ile 3499 sayılı Avukatlık Kanunu'nun, Haysiyet Divanı tarafından avukatlar hakkında verdiği kararların kesin olmasını öngören 114. maddesinin iptali istenmiştir (E. 1963/74 K. 1963/130, KT: 03.06.1963, AMKD, S.1, s. 315-316; E. 1963/75 K. 1963/129, KT 30.05.1963, AMKD, S.1: 311-312). Belirtmek gerekir ki AP'nin 1961 Programında adaletin gerçekleştirilmesinde büyük hizmet ve görev almış avukatların meslek ve refah seviyelerini yükseltmek için Avukatlık Kanunu'nun yeniden ele alınmasının gerekli görüldüğü vurgulanmıştır (AP, 1961a: 8).

Anayasa Mahkemesi, Noterlik Kanunu'nda iptali istenen ifadenin yürürlükte olmadığını, bu düzenlemenin 45 sayılı Yüksek Hâkimler Kurulu Kanunu'nun 102. maddesiyle değiştirildiğini, bu Kanun'un son metninde de noterlere verilecek disiplin cezalarını yargı denetimi dışına çıkaran bir hüküm olmadığını belirterek iptal istemini reddetmiştir (AMKD, S.1: 317). Avukatlık Kanunu'nun 114/2. maddesindeki "*aleyhine hiç bir mercie müracaat olunamaz*" ifadesi ise iptal edilmiştir (AMKD, S.1: 314). Mahkemeye göre Haysiyet Divanının üyelerinden üçünün hakimlik teminatı olduğundan ve duruşmalı olarak görülen işlerde hazır bulunan Cumhuriyet Başsavcısının mütalâası alındığından Divan yargı mercii gibi görünmektedir. Bununla birlikte Divanda üç avukat üyenin olması onun görülen iş bakımından olmasa bile kuruluş yönünden yargı mercii olmadığını göstermektedir. Bundan dolayı hüküm Anayasaya aykırı görülmüştür (AMKD, S.1: 313-314).

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliğinin Yüksek Haysiyet Divanının bütün, Mühendis ve Mimar Odalarının Haysiyet Divanlarının yazılı ihtar ve yüz liraya kadar para cezalarına, Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları ve bunların oluşturduğu birliklerin meclis kararlarına, Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliğinin mevzuata uygun olarak verilen kararlardan 25 liraya kadar olan para cezalarına karşı yargı yolunu kapatan düzenlemelerin anayasaya aykırılığı iddia olunmuştur (E. 1963/112 K. 1963/196, KT 19.07.1963, AMKD, S.2: 34; E. 1963/114 K. 1963/190, KT 12.07.1963, AMKD, S.2: 31; E. 1963/110 K. 1963/205, KT 13.09.1963, AMKD, S.2: 36-37).

İstimplak ile ilgili bazı işlemlere karşı Danıştaya dava açma imkanını ortadan kaldıran bir hükmün iptali istenmiş (E. 1963/69 K. 1966/8, KT 15.02.1966, AMKD, S.4: 72-73)¹⁴, idarenin çeşitli tasarruflarına karşı itiraz ve yargı yolunu kapatan düzenlemeler de dava konusu edilmiştir.¹⁵

Belediye meclislerinin belli durumlarda bakanlar kurulu tarafından feshine imkan tanıyan düzenleme Anayasanın mahalli idarelerin seçilmiş organlarının organlık sıfatını kazanma ve kaybetmelerine yönelik denetimin yargı yolu ile olacağını hükme bağlayan 116/3. maddesine aykırı olduğu iddia edilmiştir (E. 1963/73 K. 1963/177, KT 03.07.1963, AMKD, S.1, 365-366). Anayasa Mahkemesi de şu gerekçelere dayanarak ilgili hükmü iptal etmiştir:

"Anayasa'nın 116 ncı maddesinin söz konusu üçüncü fıkrası ile, mahalli idarelerin birer karar mercii olan seçilmiş organlarının organlık sıfatlarını kazanma veya kaybetmeleri konusunda idareye yetki

¹⁴ Aynı düzenleme hakkında CHP tarafından iptal davası açılmıştır (E. 1963/144 K. 1967/6, KT 14.02.1967, AMKD, S.5: 54-64).

¹⁵ Perakende satış yapılan yerlerde satılan maddelere fiyat ve vasıflarını belirtir etiketi veya işaret konulmaması, konulduğu halde bunlardan aşağı ya da yukarı fiyatla satılması ve bu fiillerin tekrarı halinde verilen cezalara karşı belediye amirine yapılan itiraz üzerine verilen, çiftçi mallarını koruma ve ihtiyar meclislerinin çiftçi mallarının korunması ile ilgili verecekleri kararlar aleyhine Murakabe heyetine süresi içinde itiraz edilmeyen veya itiraz üzerine verilen kararlar ile hayvanların ıslahı ile ilgili İlmi Heyetin kararlarına karşı itiraz ve yargı yolunun kapatılmasını öngören düzenlemeler hakkında da iptal davası açılmıştır (E. 1963/69 K. 1966/8, KT 15.02.1966, AMKD, S.4: 72-73; E. 1963/113 K. 1963/261, KT 04.11.1963, AMKD, S.1: 465-466; E. 1963/97 K. 1963/272, KT 15.11.1963, AMKD, S.1: 482-483; E. 1963/63 K. 1963/128, KT 30.05.1963, AMKD, S.1: 308-309).

verilmemiş bunun ancak yargı yoluyla olabileceği, Temel Kural olarak, tayin ve tesbit olunmuştur (AMKD, S.1: 367)”

“1580 sayılı Belediye Kanununun 53 üncü maddesinde yazılı olan belediye meclisleri, belediyelerin seçilmiş organları arasında yer alan birer teşekkül bulunduğuna, bu meclislerin feshi ise organlık sıfatlarının üzerlerinden alınması, yani bu sıfatlarının kaybettirilmesi demek olduğuna göre Anayasa'nın yukarıda açıklanan 116 ncı maddesinin üçüncü fıkrasına göre belediye meclislerinin feshedilmesinin ancak yargı organının kararı ile mümkün olabileceği açıktır (AMKD, S.1: 368).”

Seçimle göreve gelen bir organın görevinin yürütme organı değil yargı organı tarafından sona erdirilebilmesi bir yönüyle hukuk güvenliği ilkesini ilgilendirmektedir. Böyle bir güvence, belediye meclislerinin feshinde siyasi ve keyfi saiklerin rol oynamasını önleyecek niteliktedir. Anayasa Mahkemesi de Anayasa'nın mahalli idarelerin seçilmiş organlarının organlık sıfatını kazanma ve kaybetmeleri konusundaki denetimin ancak yargı yoluyla olacağını öngören 116/3. maddesinin yeniden yazılmış şeklinin Temsilciler Meclisi'ndeki görüşmelerini şu şekilde aktarmıştır:

“[...] bu madde ile seçilmiş organların keyfi olarak iş başından uzaklaştırılmalarını önleyecek bir hüküm getirilmekte olduğu açıklanmış, keza görüşmeler sırasında; mahallî idarelerin organlarının organlık vasıflarını, (Siyasi konularda iştilig edildiği) gerekçesiyle kaldırmak yetkisinin valilere veya Bakanlar Kuruluna verilmeyeceği [...]” kabul edilmiştir (AMKD, S.1: 367).

4.2. Mahkemelerin Bağımsızlığı ve Hakimlik Teminatı

AP, mahkemelerin bağımsızlığı ve hakimlik teminatı üzerinde hassasiyetle durmuştur. 1961 Seçim Beyannamesine göre hakimlerin tam anlamıyla serbest ve bağımsız olarak, vicdanlarının sesini dinleyerek verecekleri kararlar vatandaş vicdanında kesin bir güven duygusu uyandırmalıdır. Bunun için de hakimler adaletin zorunlu şartları fazilet ve hukuki teminata sahip olmalıdır. Bu esasları benimseyen AP, adalet dağıtmakla görevli olan hakimlerin mevkiilerinden, tayin ve terfilerinden emin, fikir bağımsızlığına sahip olmalarını adalet politikasının temel ilkelerinden sayar (AP, 1961b: 5). AP'nin 1964 Programına göre de adaletin tarafsızlığı için hakim teminatı güçlendirilecek, hakimlerin tayin, terfi, nakil, cezalandırma ve emekliye ayrılmalarında siyasi etkilerden uzak, objektif ölçütler dikkate alınacaktır (AP, 1964a: 70). Ragıp Gümüşpala, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün başkanlığında kurulan CHP-CKMP-YTP koalisyon hükümeti programının MM'deki görüşmelerinde yaptığı konuşmada adaletin emniyetli şekilde ve hızla gerçekleştirilmesi için usul kanunlarında değişikliklerin yapılması, mevzuatı Anayasaya uygun hale getirmek ve Anayasanın öngördüğü yeni ilkeleri kanunlara hakim kılmak amacıyla yapılan çalışmaların hızlanması, Hakimler Kanunu'nun, Yargıtay, mahkemeler ve Adalet Bakanlığı merkez teşkilatını düzenleyecek, infaz sistemini ıslah edecek kanunların kısa sürede kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (MM Tutanak Dergisi 05.07.1962: 186).

2556 sayılı Hakimler Kanunu'nun Adalet Bakanı'na hakimlerin soruşturulması için izin ve Adalet Müfettişlerine soruşturma yaptırma yetkisini veren (E. 1963/91, K. 1963/162, KT 24.06.1963, AMKD, S.1: 320), yine aynı Kanunun Adalet Bakanına hakimler üzerinde “nezaret hakkı” ve onları kendilerine isnat olunan fiiller hakkında cevap vermek için nezdine çağırma yetkisi tanıyan maddesinin iptali istenmiştir. Bu madde ayrıca hakimleri belirlenen sürede Adalet Bakanı'na gitmeye mecbur tutmaktadır (AMKD, S.1: 357). Anayasa Mahkemesi'ne göre nezaret, murakabe (denetleme) kelimesinin karşılığı olup iptali istenen madde hakimleri Adalet Bakanı'nın etki alanı içine almaktadır. 45 Sayılı Yüksek Hakimler Kurulu Kanunu Anayasa'nın yargı yetkisine ve hakimlere ilişkin hükümleri göz önünde tutularak hazırlanmış, hakimlerin özlük işleri ile ilgili bütün yetkiler bu Kurula verilmiştir. Adı geçen Kanun'un 47. maddesi Adalet Bakanı'nın gerekli gördüğü hallerde bir hâkim hakkında disiplin kovuşturması açılması için Yüksek Hâkimler Kuruluna başvurabileceğini öngörse de bu, hakimler üzerinde bir denetim ve nezaret hakkının kullanılması değildir. Adalet Bakanı'nın, hakimlerin denetlenmesine ve özlük işlerine ilişkin bütün yetkileri Yüksek Hakimler Kurulu'na aktarılmış, 103. madde de Hakimler Kanunu'nun ve diğer kanunların Yüksek Hakimler Kurulu Kanunu'na uymayan hükümlerinin kaldırıldığı belirtilmiştir. Dolayısıyla yürürlükte bulunmayan hükme karşı açılan iptal davası reddedilmiştir (AMKD, S.1: 358-360).

Hakim ve savcılarının yoklukları veya bu makamların boşalması halinde mahkeme başkanı veya hakimin tensibi ile bunlara ait görevlerin mahkeme başkatiplerine gördürülmesini sağlayan düzenleme ile hakimlerin özlük işlerine ilişkin hükümlerin tümünün anayasaya aykırılığını iddia eden AP, yine bu Kanunun hakimlik teminatı kazanmak için 3. sınıf hakimliğinin 7. derecesine gelme şartını koyan maddesine karşı da iptal davası açmıştır (E. 1963/100 K. 1965/48, KT 29.04.1963, AMKD, S.1: 246; E. 1963/130 K. 1965/50, KT 03.06.1963, AMKD, S.1: 315-316; E. 1963/81 K. 1966/40, KT 03-04.11.1966, AMKD, S.4: 256-257). İptali istenen düzenlemelerden bir diğeri de Yargıtay üyeliğine atanmada Adalet Bakanına yetki tanımakta, Yargıtay Birinci Başkanının Bakanlar Kurulu tarafından seçileceğini hükme bağlamaktadır (E. 1963/106 K. 1963/270, KT 11.11.1963, AMKD, S.1: 468-469). Temyiz Teşkilâtına dair kanunu tadil eden 5859 sayılı Kanunda yer alan Yargıtay'daki başkanların görev yapacağı dairelerin belirlenmesi ve değiştirilmesinde Adalet Bakanına yetki tanıyan düzenleme de Anayasaya aykırı görülmüştür (E. 1963/109 K. 1966/17, KT 29.03.1966, AMKD, S.4: 113-114).

Adalet teşkilatı ile ilgili olup iptali istenen diğer bazı düzenlemeler şunlardır: Mehakimi Nizamiyenin Teşkilâtı Hakkındaki 05.06.1295 tarihli Muvakkat Kanununun, hakimlerin Adliye müfettişleri tarafından denetleneceğine dair olan hükümleri (E. 1963/80 K. 1964/29, KT 07.04.1964, AMKD, S.2: 107-108), 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanunundan doğacak uyuşmazlıklara bakacak mahkemelerin yargı çevrelerinin Adalet ve Maliye Bakanlıklarınca ortaklaşa belirleneceğini öngören düzenleme (E. 1963/129 K. 1963/276, KT 18.11.1963, AMKD, S.1: 491).

AP, Kaçakçılığın Men ve Takibi hakkındaki 7 Kanunusani 1932 günlü ve 1918 sayılı Kanunun Adli İhtisas Mahkemelerinin kurulmasına, gerektiğinde kaldırılmasına, kurulacağı bölgelere ve kaza dairelerinin belirlenmesine Bakanlar Kurulunu yetkili kılan maddenin iptalini istemiştir (E. 1963/107 K. 1965/23, KT 30.03.1965, AMKD, S.3: 130-131). Diyarbakır, Siirt, Van, Kars, Trabzon, Sivas, Sinop, İstanbul, Lüleburgaz, Balıkesir, İzmir, Muğla, Malatya, Adana ve Antalya'da kurulan Adli İhtisas Mahkemelerinin üç yıllık süreleri 31 Mayıs 1937'de dolmuş, bir daha da uzatma yapılmamıştır. Dolayısıyla dava konusu düzenlemeler yürürlükten kalkmış ve konusu kalmayan dava reddedilmiştir (AMKD, 3: 132).

Ceza Kanununun Mevkii Meriyette Vaz'ına Müteallik 825 sayılı Kanunun şartlı tahliyeyi Adalet Bakanlığının uygun görmesine bağlayan 5. maddesi (E. 1963/99 K. 1964/38, KT 13.05.1964, AMKD, S.2: 140-141) Anayasaya aykırı görülen düzenlemeler arasındadır. Anayasa Mahkemesi'ne göre hakimlerin hakim sıfatı ile yaptıkları bütün tasarruflar yargı yetkisini kullanmalarının bir sonucudur. Hakimlerin ve mahkemelerin kalem işlerinin yürütülmesi ve personelin yönetimi ile ilgili işlemleri idari nitelikte olup Adalet Bakanlığı adına yapılır. Burada hakim sıfatı ile değil idari bir makam olarak hareket edilir. Şartlı tahliyeye karar vermek ve bu kararı geri almak organik bakımdan hakimlerin yargı yetkisi çerçevesinde yapacağı işlemler olup ilgili hükmün iptali gerekir (AMKD, S.2: 142-145).

Bilindiği üzere 1961 Anayasası'nın 142/1. maddesi ile hakimlerin özlük işleriyle ilgili kararlarda Yüksek Hakimler Kurulu yetkilendirildiği gibi aynı maddenin 4. fıkrası bir mahkemenin veya bir kadronun kaldırılması veya bir mahkemenin yargı çevresinin değiştirilmesi de Kurulun uygun görmesi şartına bağlanmıştır. Yargıtay üyeleri Yüksek Hakimler Kurulu, Yargıtay Birinci Başkanı ile Cumhuriyet Başsavcısı Yargıtay üyeleri tarafından seçilir (md. 139/2-3). Yargıtayın kuruluşu, işleyişi, Başkan ve üyelerinin ve diğer mensuplarının nitelikleri ve ikinci başkanların (daire başkanları) seçim usulleri kanunun düzenlemesine bırakılmış, (md. 139/4), hakimlerin bütün özlük işlerinin mahkemelerin bağımsızlığı esasına göre kanunla düzenleneceği öngörülmüştür (md. 134/1).

AP, 1961 Anayasası'nın 142. maddesi ile düzenlenen Uyuşmazlık Mahkemesi'nin kuruluşu, üye seçimi ve yetkileri ile bağdaşmayan düzenlemeler hakkında iptal davası açmıştır. Bunlar, uyuşmazlıkların çözümünü Yargıtay Ceza Genel Kurulunun yetkisine bırakan Umumi Mahkemeler, Karar Hâkimleri ve Müstantıklarla Umumi ve Hususî Kaza Selâhiyetini Haiz Makamlar Arasındaki İhtilâfın Halli Hakkındaki 04.06.1930 günlü ve 1684 sayılı Kanun (1963/88 K. 1964/44, KT 02.06.1964, AMKD, S.2: 155-156) ile Hukuk İşlerinden Doğan İhtilâfların Halli İçin Uyuşmazlık Mahkemesi Kurulması Hakkındaki 4788 sayılı Kanundur (E. 1963/89 K. 1964/36, KT 05.05.1964, AMKD, S.2: 114).

Gümüşpala'nın ilgili bölümde alıntı yapılan konuşmasına paralel olarak AP gerçekten de mevzuatın 1961 Anayasası ile kabul edilen ilke ve kurumlar ile uyumlu hal getirilmesinde oldukça etkindir. Kaldı ki bu faaliyet Anayasanın yasama organına yüklediği bir ödevdir. Geçici 7. maddeye göre “*Bu Anayasa ile kabul edilmiş olan yeni organ, kurum ve kurulların kuruluş ve işleyişleriyle ilgili kanunlar, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk toplantısından başlayarak en geç altı ay içinde ve bu Anayasa ile konulması emredilen diğer kanunlar da en geç iki yıl içinde çıkarılır.*” Geçici 8. madde de Anayasaya göre kurulacak organ, kurum ve kurulların kuruluş kanunları yürürlüğe girerek görevlerine başlayınca kadar bunlar hakkındaki düzenlemelerin uygulanmasına devam edileceğini öngörmüştür. AP bu süreci kısaltmak ve uyumlaştırma sürecini hızlandırmak amacıyla Anayasa Mahkemesini devreye sokmuştur.

4.3. Kişi Dokunulmazlığı ve Güvenliği, Tabii Yargı Yolu, Cezaların Kanuniliği

Memurin Muhakematı hakkındaki 04.02.1329 günlü kanunu muvakkatin bakanlar ile valilere ağır cezayı gerektiren suçlarda doğrudan, öteki suçlarda da kefalet verilmemesi durumunda sanıklar hakkında tutuklama kararı verme yetkisi tanıyan hükmünün, Anayasanın kişi dokunulmazlığını düzenleyen 14. ve kişi güvenliği ile ilgili 30. maddelerine aykırı olduğu iddia edilmiştir (E. 1963/59 K. 1963/225, KT 20.09.1963, AMKD, S.2: 41-42). 2 sayılı Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun tutuklamayı zorunlu kılan 5. maddesi Anayasanın 14., (E. 1963/121 K. 1964/74, KT 17.12.1964, AMKD, S.2: 282-283) 1632 sayılı Askerî Ceza Kanunu'nun katıksız hapse ilişkin hükümleri de 30. maddelerine aykırı görüldüğünden iptali istenmiştir. Bu Kanunun 26. maddesine göre katıksız hapis cezasına çarptırılan mahkuma bir katı minder ve gıda olarak sadece su, istihkak miktarı ekme ve tütün verilir (E. 1963/57 K. 1965/65, KT 27.12.1965, AMKD, 4: 3-9)¹⁶.

İptali istenen bir düzenlemenin yer aldığı Hıyanet-i Vataniye Kanunu bir savaş ve inkılap parlamentosu olan ve kimliğini kabul ettirme ihtiyacı duyan TBMM'nin bu konudaki ilk tasarrufu, varlık ve meşruluk sorununa getirilmiş bir çözümdür. Bu Kanun, TBMM'nin meşruluğuna isyan niteliğindeki sözle, yazılı ya da fiili olarak muhalefet edenlere idam cezası öngörmekteydi (Tanör, 2016: 234). Hıyanet-i Vataniye Kanunu dava tarihi itibarıyla yürürlükte olsa da Anayasa Mahkemesi kararında belirtildiği gibi Kanunun bazı hükümleri, zaman içinde anayasal düzene karşı suçlar ile ilgili düzenlemelerin kabul edilmesiyle zımnen ilga olunmuştur. Karara yazılan karşı oyda ise Kanunun tümünün sonradan kabul edilen düzenlemelerle zımnen ilga edildiği belirtilmektedir (AMKD, S.2: 286). Bu Kanun 12.04.1991 tarih 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nun 23/a maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun tutuklamayı zorunlu kılan maddesinin iptali istemi, AP'nin Anayasa ile mevzuatı uyumlaştırma çabaları çerçevesinde değerlendirilmelidir. Nitekim Anayasaya aykırı kanunları tespitle görevlendirilen bakanlıklar arası komisyon tarafından 1961'de hazırlanan raporda bu Kanun da yer almaktadır (AMKD, S.2: 284). Öte yandan katıksız hapis cezasını öngören düzenlemelerin iptalinin istenmesi, asker kişilere uygulanacak cezalarda hak ve özgürlüklerin gözetilmesi, askeri otoritenin hareket alanının sınırlandırılması bakımından önemlidir.

Kaçakçılığın Men ve Takibi Hakkındaki 07.01.1932 günlü ve 1918 sayılı Kanunun, Askerî İhtisas Mahkemelerini düzenleyen 65. ve sonraki maddelerinin, Anayasanın tabii yargı yolunu düzenleyen 32., askeri yargıyı düzenleyen 138. maddelerine aykırılığı öne sürülmüştür. Bu mahkemelerde bir askeri adli hakim, iki askeri üye ve askeri savcı ile müstantik görev yapacak olup Kanunun teşkilatı düzenleyen hükümleri yürürlük tarihinden itibaren üç sene süreyle geçerlidir. Belli bazı bölgelerde kurulan bu mahkemelerin görev yapacağı süreler çeşitli tarihlerde uzatılmıştır (E. 1963/105 K. 1965/22, KT 30.03.1965, AMKD, 3: 128-129).

Askerî İhtisas Mahkemeleri 26.01.1932 günlü ve 2012 sayılı Resmî Gazete ile yayımlanan 13.01.1932 günlü ve 12145 numaralı Bakanlar Kurulu Kararı ile Cebelibereket, Urfâ ve Mardin'de kurulmuş, 07.02.1932 günlü ve 2022 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 31 Ocak 1932 günlü ve 12205 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Cebelibereket, Gaziantep olarak düzeltilmiştir (AMKD, S.3: 130). İptal davasından anlaşıldığı üzere bu mahkemeler AP tarafından özel ve olağanüstü yargı yeri olarak

¹⁶ Aynı hükmün CHP tarafından da iptali istenmiştir (E. 1963/132 K. 1966/29, KT 28.06.1966, AMKD, S.4: 175-215).

görülmüş, askeri yargının görev alanı da daraltılmak istenmiştir. Bu bakımdan da demokratik bir yaklaşım söz konusudur.

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 1567 sayılı Kanununun 1. maddesi Bakanlar Kuruluna bu konuda karar alma yetkisi tanıırken 3. maddesi de bu kararlara aykırı hareketi suç saymaktadır. AP bu hükümleri Anayasanın cezalar ve ceza tedbirlerinin ancak kanunla konulacağını öngören 33/2. maddesine aykırı olduğunu öne sürmüştü, Anayasa ile Bakanlar Kuruluna kararname çıkarma yetkisi tanınmadığını ve temel hakların ancak kanunla düzenleneceğini belirtmiştir (E. 1963/101 K. 1964/49, KT 16.06.1964, AMKD, S.2: 185-186).

Anayasa Mahkemesi önceki bazı kararlarına atıf yaparak yasama organının yapısı sebebiyle ağır işlediğini, zamanın gereklerine göre tedbirleri hızlı alamadığını, uzmanlığa ve idare tekniğine ilişkin hususlarda hükümeti görevlendirmenin yasama yetkisinin devri olmadığını ifade etmiştir. Bakanlar Kurulu kararlarına aykırı hareketin suç sayılarak ceza uygulanmasının dayanağının da kararname değil kanun olduğu gerekçesi ile iptal istemini reddetmiştir (AMKD, S.2: 189-191).

4.4. Dernek Kurma Hürriyeti

765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 3038 sayılı kanunla değiştirilen 143. maddesinde hükümetin izni olmadan uluslararası veya "*kökü memleket dışında*" olan dernekleri veya kurumları ya da şubelerini Türkiye'de kuran, düzenleyen veya idare eden kişilere, sahte ya da eksik beyan ile izin alanlara, izin alınmadan kurulan böyle bir derneğe, kuruma veya şubeye katılanlara, Türkiye'de ikamet edip de yine böyle kurumlara katılan vatandaşlara ceza öngörülen normun iptali istenmiştir. Dava dilekçesine göre bu hüküm dernek kurma hakkının gereksiz bir sınırlamasıdır ve antidemokratik olduğu gibi yabancı devletlerdeki ilim derneklerine girmek bile Bakanlar Kurulunun kararına tabidir. Kaldı ki bu düzenlemenin faydası da düşünülmüş değildir. Zararlı dernek ve kuruluşlar için oldukça ağır cezalar içeren 141. ve 142. maddeler sevk edilmişken 143. maddeye ihtiyaç yoktur (E. 1963/128 K. 1964/8, KT 28.01.1964, AMKD, 2: 43-45).

AP'nin iptali davası dernek kurma özgürlüğünü genişletici bir yaklaşıma dayansa da Parti, 765 sayılı TCK'nin sınıf esasına dayalı örgütlenme ve propagandayı yasaklayan 141. ve 142. maddeleri gerekli görerek sol akımlara karşıtlık bakımından siyasi yönelimini ortaya koymuştur. Bilindiği üzere söz konusu maddeler ifade özgürlüğü bakımından yoğun tartışmalara sebep olmuş, makalenin konusu olan iptal davalarının açıldığı dönemde Türkiye İşçi Partisi (TİP) tarafından Anayasaya aykırılığı iddia edilmiştir (E. 1963/173 K. 1965/40, KT 26.09.1965, AMKD, S.4: 290-368).

4.5. Mülkiyet Hakkı

AP, 1961 mülkiyet hakkını, diğer hak, özgürlükler ve eşitlik ile demokratik rejimin bir şartı, ilkesi saymış (AP, 1961b: 4), bu hakka saygı gösteren batılı demokratik düzenin temel kurumlarını teminat altına almayı amaçlamış, "*aile, miras ve özel mülkiyet düzenine dayanan siyasî, içtimai ve iktisadî rejimin, her alanda hürriyet idealini gerçekleştirmede, millî kabiliyet ve gayreti seferber ederek, halkın refah ve mutluluğunu artırmada en tesirli ve mükemmel bir sistem olduğuna*" inanmıştır (AP, 1964a: 48-49). Bu noktadan hareketle AP mülkiyet hakkını korumak amacıyla çok sayıda iptal davası açmıştır. Davaların önemli bölümü kamulaştırma uygulamalarıyla ilgilidir.¹⁷ Bunlar arasında dikkat çekici olan, İstimlak Kanununun 27. maddesine 7036 sayılı Kanunla eklenen, Kuzey Atlantik Andlaşması Teşkilâtı Müşterek İnfrastructure Programının gerektirdiği inşaat ve tesislerin yapımı için söz konusu olacak acele kamulaştırmalarda cari yıl bütçesinde tahsisat bulunmazsa bedelin Maliye Bakanının onayıyla takip eden yıl bütçesine konulacak ödenekten karşılanmasını öngören hükme yönelik iptal istemidir (E. 1963/122 K. 1966/39, KT 31.10.1966, AMKD, 4: 253).¹⁸

¹⁷ E. 1963/66 K. 1965/67, KT 28.12.1965, AMKD, S.3: 303; E. 1963/102 K. 1964/25, KT 31.03.1964, AMKD, S.2: 105; 1963/178 K. 1963/57, KT 14.03.1963, AMKD, S.1: 141)

¹⁸ Aynı hükmün CHP tarafından da iptali istenmiştir (E. 1963/144 K. 1967/6, KT 14.02.1967, AMKD, S.5: 54-64)

Anayasa Mahkemesi, iptali istenen hüküm kapsamında yapılacak kamulaştırmaların yurt savunması amacıyla yönelik olduğunu, Anayasa'nın 38. maddesindeki istisnalar arasında bulunmadığını ve bedellerinin peşin ödenmesi gerektiğini belirterek hükmü iptal etmiştir (AMKD, S.4: 255-256). Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Batı bloğuna dahil olarak NATO'ya girmesi dış politikada olduğu kadar iç politikada da belirleyici bir olaydır. Başta ordunun yeniden düzenlenmesi ve askeri tesislerin kurulması olmak üzere NATO ile ilgili icraatlara verilen önem göz önüne alındığında AP'nin mülkiyet hakkı konusundaki hassasiyeti ortaya çıkmaktadır.

İptali istenen diğer düzenlemeler bazı imar uygulamalarına (E. 1963/65 K. 1963/278, KT 22.11.1963, AMKD, S.1: 501) ve Gayrimenkul kiralari hakkındaki 6570 sayılı Kanun kiracıların korunmasına yöneliktir. Bu son davada bazı hükümlerin çalışma ve sözleşme hürriyetine aykırılığı da iddia edilmiştir (E. 1963/127 K. 1965/47, KT 14.09.1965, AMKD, S.3: 203)¹⁹.

4.6. Askeri Teşkilat ve Yargı

30.05.1949 günlü ve 5398 sayılı Millî Savunma Bakanlığının Kuruluş ve görevlerine dair Kanununun 1., 2. ve 3. maddelerinin, Anayasanın Genelkurmay Başkanlığına Başbakanlığa bağlayan ve Genelkurmay Başkanının Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından atanacağını öngören 110. maddesine aykırı olduğu iddia edilmiştir. 1. madde MSB'nin Genelkurmay Başkanlığı ile müsteşarın idaresi altındaki dairelerden oluştuğunu, bu teşkilatın ordu kuruluş ve kadrolarında gösterileceğini, 2. madde ordunun personel, haber alma, harekât, eğitim, seferberlik ve ikmal işlerinin MSB tarafından Genelkurmay Başkanlığı aracılığıyla, bunların dışındaki hizmetlerini müsteşarlık aracılığıyla yürütüleceğini, 3. madde de Genelkurmay Başkanının Millî Savunma Bakanının teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararı ile atanacağını ve görevden alınacağını hükme bağlamaktadır (E. 1963/67 K. 1966/19, KT 14.04.1966, AMKD, 4: 118-119).

Bu makalenin konusu ordu-hükümet ilişkileri ve demokratik düzende ordunun yeri olmadığından bu konular ayrıntılı şekilde ele alınmayacaktır. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki dava konusu düzenlemeler CHP iktidarının son döneminde kabul edilse de esas uygulama 1950'de iktidara gelen DP döneminde olmuştur. 110. maddenin Temsilciler Meclisinde, Milli Birlik Komitesinde ve Kurucu Meclis'teki görüşmelerinde yoğun tartışmalar yaşanmış, çeşitli öneriler verilmiş olup gerekçede bu düzenlemenin 1924 Anayasasındaki hükme getirilen değişiklik niteliğinde olduğu belirtilmiş, başka bir açıklama yapılmamıştır (Öztürk, 1966: 3039)²⁰. Bu düzenlemenin DP dönemindeki bazı uygulamalara tepki olarak, Genelkurmay Başkanlığına bir çeşit güvence sağlamak amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Maddenin MBK'deki görüşmelerinde Orgeneral Cemal Gürsel, teklifin daha çok 10 yıllık tecrübelerden doğan endişelerin bir ürünü olduğunu, Kurmay Albay Sami Küçük, Genelkurmay Başkanının "*müstakil bir hüviyeti*" olması gerektiğini belirtmiştir. Küçük'e göre Anayasa Mahkemesi üyeleri teminata bağlanmış ancak Genelkurmay Başkanının buna dahil olmayacağını öne sürenler olmuştur. Oysa hukuk bir ihtiyacın karşılığı olup ihtiyaç ortaya çıkmıştır ve Anayasada yerini almalıdır (Öztürk, 1966: 3106, 3110).

DP iktidarının ordu mensuplarını ikinci plana koyduğu yönündeki eleştiriler hatırlanacak olursa AP'nin bu konuda olumlu izlenim yaratmak istediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Kaldı ki bu davanın işaretinin verildiği 1961 Seçim Beyannamesine göre AP, Anayasanın 110. maddesi uyarınca Genelkurmay Başkanlığı teşkilatını yeniden ele almak, Başbakanlık ve Millî Savunma Bakanlığı ile ilişkilerini düzenlemek, yüksek komuta kademelerini personel ve ikmal konularıyla ilgilenmekten kurtararak yalnız eğitime yoğunlaşmalarını sağlamak, orduyu yurt savunmasına her an hazır ve kuvvetli şekilde bulundurmak için çalışacaktır (AP, 1961b: 5). AP'nin 1964 Programında da ordunun parlamentonun denetiminde ve hükümetin emrinden olmasından dolayı Silahlı Kuvvetler Başkumandanlığı, Bakanlar Kurulu ve Millî Savunma Bakanlığı arasındaki ilişkilerin, görev ve sorumlulukların birbirine karışmasının önlenmesi belirtilmiştir (AP, 1964a: 70)

¹⁹ Bu Kanunun bazı maddeleri hakkında Mersin Sulh Hukuk Mahkemesi tarafından itiraz yoluna başvurulmuştur (E. 1963/3 K. 1963/67, KT 26.03.1967, AMKD, S. 1: 147-160).

²⁰ 110. madde Anayasa Komisyonu raporunda 109. Madde olarak düzenlenmiştir.

AP tarafından iptali istenen askeri yargıyla ilgili bazı düzenlemelerin iptali istenmiştir. Bunlar 1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu'nda olup adli amirin değeri 25 lirayı aşmayan eşya bakımından tazminata ve geri almaya karar verebileceğini, şartlı tahliye kararlarının kolordu komutanının emriyle geri alınabileceğini, okulların salahiyyetlileri tarafından verilen kararlara itiraz halinde adli amirin tasdikinin kesin olduğunu öngören düzenlemelerdir (E. 1963/86 K. 1965/63, KT 21.12.1965, AMKD, 3: 295). Kişi Dokunulmazlığı ve Güvenliği, Tabii Yargı Yolu, Cezaların Kanuniliği alt bölümünde değinilen dava da kaçakçılık suçları için kurulacak olan Askeri İhtisas Mahkemeleri ile ilgilidir (E. 1963/105 K. 1965/22, KT 30.03.1965, AMKD, S.3: 128). Görüleceği gibi AP askeri yargı bakımından hak ve özgürlükleri genişletici, güvencelere önem veren bir yaklaşım benimsemiştir.

SONUÇ

27 Mayıs darbesini izleyen dönemde kurulan, DP'ye oy veren kitleye hitap eden partilerden birisi olan AP, her ne kadar 27 Mayıs darbesine ve 1961 Anayasası'na karşı kesimleri bünyesinde barındırsa da bu muhalefeti dönemin koşulları gereği doğrudan yapamamış, hak ve özgürlükleri ön plana alan bir söylem geliştirmiştir. DP'den farklı bir zihniyete sahip olduğunu göstermeye çalışan AP, 1961 seçimlerinde önemli oranda oy almasına rağmen ciddi meşruiyet bunalımları, siyasi çalkantılar ve suçlamalarla yüz yüze kalmıştır. Ragıp Gümüşpala'nın liderliğindeki AP bu şartlar altında bir denge politikası izlerken Anayasaya bağlılığını çeşitli yollarla ifade etmekle yetinmemiş, varisi olduğu siyasi geleneğin soğuk baktığı anayasa yargısı düşüncesine doğrudan cephe almak şöyle dursun 1961 Anayasası'nın oluşturduğu kurumlardan birisi olan Anayasa Mahkemesine birçok iptal davası açmıştır. Hukuk devleti ve güvenliği, mahkemelerin bağımsızlığı, hakimlik teminatı, mülkiyet hakkı gibi konularda yoğunlaşan bu davalar Anayasanın belli bir süre için yürürlükteki kanunların iptalinin istenebileceğini öngören geçici 9/2. maddesi uyarınca açılmıştır. Ordu ile ilişkileri sıcak tutma amacıyla olsa gerek Genelkurmay Başkanlığını Milli Savunma Bakanlığına bağlayan kanunun iptali istenmiştir. Geçici 7. madde Anayasa ile kabul edilmiş organ, kurul ve kurumları düzenleyen kanunların çıkarılması için TBMM'ye altı ay, Anayasanın emrettiği diğer konulardaki kanunlara yönelik olarak da iki yıl süre tanıdığı göz önüne alındığında AP'nin iptal davalarının bu konuda öne geçme hamlesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. AP, 1961 Anayasası'nın temsil ettiği anlayış ve kurumları benimsememiş ancak biraz da dönemin koşullarının zorlaması sonucu açtığı iptal davaları aracılığıyla mevzuatın 1961 Anayasası ile uyumlaştırılması adına önemli çaba göstermiştir.

AP'nin ilk döneminde yüz yüze kaldığı ve DP'nin ardılı olmasından kaynaklanan olumsuzluklar, özellikle başta ordu olmak üzere 27 Mayıs'a sıcak bakan çevrelerin partiye mesafeli duruşu partinin söz konusu dönemdeki politikasını derinden etkilemiş olup bunun yansımaları Anayasa Mahkemesi'ne açılan iptal davalarında görülmektedir. Bu noktadan hareketle 27 Mayıs sürecinde sıkça gündeme gelen, DP'nin suçlanmasına zemin hazırlayan, 1961 Anayasası'nda öngörülen hukuk devleti, mahkemelerin bağımsızlığı, hakimlik teminatı gibi konuların AP'nin programlarında özellikle vurgulanması ve iptal davalarına dayanak yapılması ideolojik ve/veya popülist bir yaklaşım olmaktan çok pragmatist bir anlayışa işaret etmektedir. Mülkiyet hakkı ile ilgili iptal davaları ise özel girişimi destekleyen, kalkınmacı bir söylem benimseyen, devletçi politikalarından ziyade karma ekonomiye ağırlık veren AP'nin ideolojisine uygundur.

Süleyman Demirel'in genel başkanlığındaki AP'nin 1965 seçimlerinde tek başına iktidara gelmesiyle 1961 Anayasası'ndan kaynaklanan yakınmalar seslendirilmeye başlanmıştır. Bunlar arasında üniversiteler, TRT gibi teminata kavuşturulmuş çeşitli organların TBMM tarafından kullanılması gereken egemenliğe ortak edildiği, yürütmenin hareket alanının daraltıldığı, sol düşüncenin güçlenmesine ortam hazırlandığı, Anayasa Mahkemesi tarafından iktidar partisinin serbestçe çalışmasının engellendiği gibi eleştiriler önde gelmektedir. AP'nin 1961 Anayasası'na bu yaklaşımı ile 1961-1965 dönemindeki yaklaşımı arasındaki fark da pragmatik tutumunun bir başka kanıtıdır. Bu tutumun terk edilmesinde 1965'ten sonra ordu içinde de AP'nin 1961 Anayasası'na bakışına yakın bir akımın ortaya çıkması önemli rol oynayacaktır. Bu gelişmeler makalenin konusu dışında kalmakla birlikte hatırlatmak gerekir ki 12 Mart 1971'de verilen muhtıra ile AP iktidardan uzaklaştırılsa da onun görüşlerine paralel anayasa değişiklikleri yapılacaktır.

KAYNAKÇA

- Adalet Partisi (1961a). *Adalet Partisi Program (Prensip Maddeleri)*, Ankara.
- Adalet Partisi (1961b). *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1961*, b.y.y.
- Adalet Partisi (1963a). *Genel Kurula İncelenmek Üzere Sunulan Adalet Partisinin Ana Görüşü*, İzmir.
- Adalet Partisi (1963b). *Milli Hâkimiyet Mücadelesinde Adalet Partisi*. Ankara.
- Adalet Partisi (1964a). *Adalet Partisi Tüzük ve Program 27-29/11/1964 Tarihinde A.P. İkinci Büyük Kongresi Tarafından Kabul Olunmuştur*. Ankara.
- Adalet Partisi (1964b). *Davamız Anayasamızı Kimlere Karşı Savunuyoruz*. Ankara.
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi (AMKD), S. 1, 28.08.1962-31.12.1963.
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, S. 2.
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, S. 3.
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, S. 4.
- Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, S. 5.
- Arslan, M. (2021). *Süleyman Demirel*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Başgil, A.F. (2014). *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*. (Çev: C. Aydın). 6. Baskı, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Bilgiç, S. (2007). *Hatıralarım*, 3. Baskı. Ankara: Akasya Kitap.
- Birand, M.A. & Dündar, C. & Çaplı, B. (2007). *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu*, 16. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap.
- Bozbeyli, F. (2009). *Yalnız Demokrat Ferruh Bozbeyli Kitabı*. (Haz. İ. Dağı, F. Uğur). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Bozbeyli, F. (2013). *Alaca Siyaset*. İstanbul: Bilsam Yayınları.
- Cizre, Ü. (2002). *AP-Ordu İlişkileri Bir İnkilemin Anatomisi*. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demir, D.C., (2017). Altmışlı Yıllarda Merkez Sağ: Demirkırat'tan Adalet Partisi'ne Merkez Sağın Sancılı Serüveni. *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*. (Haz. M. K. Kaynar). İstanbul: İletişim Yayınları, 483-517.
- Demirel, T. (2021). *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, 4. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durmuş, M. (2021). *1960 Darbesi'nde Cemal Madanoğlu'nun Rolü*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık A.Ş.
- Düşünen Adam Haftalık Tarafsız Siyasi Mecmua, Y. 1, (5), 03.02.1961.
- Düşünen Adam Haftalık Tarafsız Siyasi Mecmua, Y. 1, (6), 10.02.1961.
- Düşünen Adam Haftalık Tarafsız Siyasi Mecmua, Y. 1, (7), 17.02.1961.
- Evliyaoğlu, G. (6 Eylül 1961). Adalet Partisi yapacak 27 Mayıs'ın İdealizmini. *Düşünen Adam Haftalık Tarafsız Siyasi Mecmua*, Y. 1, II (36), Beş.
- Fedayi, C. (2019). Adalet Partisi'nin Birinci Dönemi: 1961-1971. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16(57), 123-150.
- Işık, İ. (2007). Resimli ve Metin Örnekli *Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, 4. Cilt. 2. Baskı, Ankara: Elvan Yayınları.

- Kalpakçıoğlu, Ö. (1968). *İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar... I. Cilt*. Ankara: Nüve Matbaası.
- Kaya, G. (2012). *Toplumsal Değişme Sürecinde Siyaset ve Özgürlükler Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi Üzerine Bir İncelme*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Korkud, R. & İkiş, N. (1962). *Adalet Partisi Portreler ve Fikirler*. Ankara: Adalet Partisi Genel Merkezi Yayınları.
- Odabaşı, L. (2017). Ragıp Gümüşpala. *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*. (Haz. M. K. Kaynar). İstanbul: İletişim Yayınları, 519-528.
- Önder, T. (2009). Ali Fuad Başgil. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 5 Muhafazakârlık*. (Haz. T. Bora & M. Gültekinil & A. Çiğdem). 4. Baskı: İstanbul, 291-301.
- Öztaş, B & Ataman Çelik, Z. (2017). 27 Mayıs'ın Gölgesinde Bir Albay: Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri. *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*. (Haz. M. K. Kaynar). İstanbul: İletişim Yayınları, 155-177.
- Öztürk, K. (1966). *İzahlı, Gerekçeli, Anabelgeli ve Maddelere Göre Tasnifli Bütün Tutanakları ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasası C. III (Md. 76-157)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 6, Toplantı: 1, Yüzdokuzuncu Birleşim, 05.07.1962 Perşembe.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Toplantı: 2, Cilt 16, Altmışyedinci Birleşim, 05.04.1963 Cuma.
- Poyraz, V. (2008). *Bir Cumhuriyet Valisinin Anıları*. İstanbul: Bizim Kitaplar.
- Son Havadis, Y. 12, (697), 16.07.1962.
- Son Havadis, Y. 12, (699), 18.07.1962.
- Tanör, B. (2016). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. 27. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TBMM (2010). *TBMM Albümü 1920-2010 2. Cilt 1950-1980*. 2. Baskı. Ankara: TBMM Yayınları.
- Toker, M. (25.03.1964). DP Gibi Bir Parti. *Akis Haftalık Aktüalite Mecmuası*, Y. 10, XXIX (510), 7.
- Toker, M. (1998). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 1973 Yarı Silahlı Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960-1961*. 3. Baskı. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tuncer, E. (2003). *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*. Ankara: TESAV Toplumsal Ekonomik Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Turhan, S. (2018). *Adalet Partisi İçerisinde Bir Muhalif: Sadettin Bilgiç*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Vatan, Y. 22, (6919), 03.10.1961.
- Yalta, B. (2020). *Bir Darbeci Subayın Hatıraları 27 Mayıs 1960-22 Şubat 1962-21 Mayıs 1963*. (Haz. E. Çiftci). İstanbul: Kronik Kitap.
- Ziya Gökalkp (2014). *Türkçülüğün Esasları*. (Haz. Dr. Salim Çonođlu). 6. Baskı. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.